

บทที่ 3

พระนิพนธ์ประเภทร้อยแก้ว

น.ม.ส. ทรงนิพนธ์วรรณกรรมประเภทร้อยแก้วไว้มากมายหลายเรื่อง มีทั้งเรื่องที่ทรงแปล ดัดแปลง และคิดขึ้นเอง ทั้งหมดนี้ล้วนแล้วแต่เป็นที่ติดใจของผู้อ่าน เนื่องจากลีลาหรือท่วงทำนองเขียนของพระองค์ท่านมีลักษณะพิเศษไม่เหมือนของผู้ใด นับว่ามีเอกลักษณ์ดังที่เรียกกันว่า “สำนวน น.ม.ส.” ซึ่งจะเห็นได้จากการเลือกสรรคำมาใช้ การผูกประโยค ตลอดจนสำนวนโวหารที่คมและเฉียบขาด บางครั้งก็เป็นทำนองเสียดสีเหน็บแนม อันเป็นลักษณะเด่นของสำนวน น.ม.ส.

พระนิพนธ์ประเภทร้อยแก้วของ น.ม.ส. มีดังต่อไปนี้

จดหมายจางวางหรั

เรื่องนี้มีลักษณะเป็นนิยายสมัยใหม่ น.ม.ส. ทรงนิพนธ์เป็นตอน ๆ ลงในหนังสือ “ทวีปัญญา” ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์รายเดือนออกเมื่อปี พ.ศ. 2448 ยกเว้นตอนสุดท้ายลงพิมพ์ในหนังสือ “เสนาศึกษา” หลังจากที่ “ทวีปัญญา” เลิกไปแล้ว และต่อมาได้รวมพิมพ์เป็นเล่มครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 3478

น.ม.ส. ทรงกล่าวไว้ในคำนำหนังสือ “จดหมายจางวางหรั” เมื่อคราวรวมพิมพ์เป็นเล่มครั้งแรกมีความตอนหนึ่งว่า “แต่แรกตั้งใจจะใช้ต้นฉบับหนังสือฝรั่งนำมาแปล ๆ ลงไปเพื่อให้แล้วเร็วทันกำหนดที่หนังสือจะออก แต่เมื่อเห็นว่าถ้าตามอย่างฝรั่งล้วน ๆ ผู้อ่านภาษาไทยจะไม่ “ซึม” ก็ได้ตัดข้อความให้เป็นไทย ๆ ในที่สุดกลายเป็นเขียนเองแทบทั้ง ๆ ฉบับ กล่าวได้ว่าความคิดเดิมมาจากฝรั่ง” (จดหมายจางวางหรั หน้า 5)

ศาสตราจารย์กุหลาบ มัลลิกะมาส ให้ความเห็นว่าหนังสือที่ น.ม.ส. ทรงกล่าวถึงนั้นคือหนังสือชื่อ “The Letters from a Self-made Merchant to His Son”¹ ของ Lorrimer นักเขียนชาวอเมริกัน

¹ กุหลาบ มัลลิกะมาส. *วรรณคดีไทย*. หน้า 156.

เนื้อเรื่องของ “จดหมายจางวางหว่า” เป็นจดหมายที่บิดาเขียนไปถึงบุตรชายขณะ
ที่ศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษ และหลังจากกลับมาทำงานในประเทศไทยแล้วรวมทั้งสิ้น 7
ฉบับถึงที่ น.ม.ส. ทรงเขียนไว้ในบทนำเรื่องว่า

“จดหมายเหล่านี้เป็นของจางวางหว่าเศรษฐีเมืองจะเชิงเทรา มีถึงบุตรชาย ซึ่งใน
ตอนต้น ๆ กำลังออกไปเรียนวิชาอยู่ในเมืองอังกฤษ

จางวางหว่าผู้แต่เดิมก็เป็นผู้ขี้ดสน แต่เป็นคนมีความเพียรแลความสามารถ ทำ
มาหากินตั้งแต่เป็นคนจนไปจนเป็นคนมั่งมี มีโรงสีไฟอยู่ที่แม่น้ำบางปะกงอย่างน้อย 2 โรง
มีโรงเลื่อยจักรอยู่ที่ไหนบ้างจนจำไม่ได้ เรือใบบรรทุกสินค้าก็มีหลายลำ ตลอดจนมีเรือไฟ
เชิงขนาดเรือไร่ชิงชันเดินทะเลได้ค้ำย

เทือกเถาเหล่ากอจางวางหว่าแต่เดิมจะเป็นมาอย่างไรไม่สู้ปรากฏ นอกจากที่จะ
สันนิษฐานได้จากถ้อยคำที่กล่าวในจดหมายเหล่านี้ เมื่อเด็กและหนุ่มจางวางหว่าเป็นผู้ที่ไม่ได้
ทั้งเวลาเสียเปล่า เมื่อบวชก็ได้เรียนหนังสือ เป็นผู้มิไฉนออกจะได้ชื่อว่าหนังสือดี ส่วน
ภาษาฝรั่งเมื่อครั้งเป็นเสมียนก็ได้พากเพียรอยู่นานจนเป็นเสมียนฝรั่ง ได้อย่างเมื่อครั้งกระโน้น
มาภายหลังรู้สึกขี้ข้ายทำมาค้าขายติดต่อกับฝรั่งอยู่เสมอ ๆ และแก่เป็นคนเอาใจใส่อยู่ค้ำย”
(จดหมายจางวางหว่า หน้า 8-9)

แม้ว่าเรื่องนี้จะมิแต่จดหมายจากบิดาถึงบุตรเท่านั้น มิได้มีจดหมายตอบของบุตร
ปรากฏอยู่ แต่ผู้อ่านก็สามารถทราบว่จดหมายที่บุตรเขียนตอบบิดานั้นมีใจความว่าอย่างไร
เนื้อความส่วนใหญ่ในจดหมายเป็นการสั่งสอนตักเตือนบุตรในเรื่องต่างๆ เช่น การศึกษา
เล่าเรียน การใช้จ่ายอย่างประหยัดและการทำงานเป็นต้น โดยเหตุที่ท่านผู้เขียนทรงเคยศึกษา
อยู่ในประเทศอังกฤษ จึงรู้ชีวิตของนักเรียนอังกฤษดี ประกอบกับระยะนั้นผู้มีฐานะดีบางคน
นิยมส่งบุตรหลานไปเรียนที่ประเทศอังกฤษมากขึ้น “จดหมายจางวางหว่า” จึงเป็นเครื่องเตือน
สติบุคคลเหล่านั้นเป็นอย่างดี แม้ว่า “จางวางหว่า” จะเป็นผู้มีอารมณ์ขัน พูดอะไรน่าขัน
แต่ก็จริงจังและชวนคิคอยู่เสมอ ดังเช่น

“ความเป็นผู้ตาสั้นนั้นไม่เป็นสิ่งสลักสำคัญ ด้วยแว่นตาราคาถูก แต่การเรียนอะไร
ไม่ได้มันสำคัญที่สุด เพราะถ้าเรียนเหลวกลับมาก็เป็นผู้ไม่มีประโยชน์สมกับที่เกิดมาเป็นคน
และความเป็นผู้เปล่าประโยชน์นั้นเป็นของแพงที่สุด”

“การที่เรียนวิชาได้ด้วยวิธีไหนไม่สำคัญ ข้อสำคัญอยู่กับตัวผู้เรียนต่างหาก เปรียบเหมือนเตงกวาจะคงตัวน้ำส้มฝรั่งก็ได้ คงตัวน้ำกระเทียมก็ได้ เมื่อคงแล้วก็ อร่อยทั้งสองอย่าง ข้อสำคัญคือเตงกวาที่จะเอาลงคงจะคงเป็นเตงที่ยังไม่เน่า ถ้าเน่าเสีย แล้วจะคงตัวน้ำกระเทียมหรือน้ำส้มชวดละกำลัง มันก็ไม่เป็นรสนั่น”

(จดหมายจางวางหว่า ฉบับที่ 1)

“ผู้ชายที่ไม่กล้าทำอะไรผิดกว่าผู้อื่น เป็นคนใจเหมือนผู้หญิงที่ผู่ผู่ในแพชชั่น จะกระตือรือร้นน้อยกว่ากลัวผิดแพชชั่น ซึ่งกลัวยิ่งกว่าอุปาสิกากลัวศีลชาติ แพชชั่นท่านสอนสั่ง อย่างไม่รู้จะต้องปฏิบัติตามประหนึ่งว่าตัวเป็นทาส ซึ่งแพชชั่นได้ออกเงินไปทำสาธารณธรรม มาไว้ ทาสแพชชั่นเหล่านี้พระราชบัญญัติเลิกทาสก็ช่วยไม่ได้”

(จดหมายจางวางหว่า ฉบับที่ 2)

“ข้อที่คนอื่นดูลักษณะตามเสื้อผ้าที่เจ้าแต่งตัวนั้นเป็นของดี แต่ถ้าเจ้าดูลักษณะคนอื่นโดยวิธีเดียวกันจะกลับเป็นของชั่วที่สุด ถ้าเจ้าขำขันโน้นเขาจะนั่งลงไหว้เจ้าด้วยเห็นสวมเสื้อ ห้างก็ได้อยู่ แต่ถ้าเจ้าไปหมอบกราบใครด้วยเห็นเขาชัรยนต์ เจ้าจะเป็นคนอัปปริยไม่ไต่เล่น”

(จดหมายจางวางหว่า ฉบับที่ 5)

“หญิงที่ฟันไฟในเวลาโกรธนั้นก็ร้ายพอแรงการอยู่ แต่หญิงที่โกรธชัคอยู่หนึ่ง ๑ นั้นร้ายมากกว่า นางประเภทที่ 1 อาจบึ้งบึ้งถึงต่อยด้วยขามก็เป็นได้ แต่นางประเภทที่ 2 นั้นอมคินจ้ำก้ำมะถันเข้าไว้ ทำให้เจ้าไม่มีเวลาวางใจเลย คอยจะสะตุงอยู่รำไป เพราะแจะระเบิดขึ้นเมื่อไรก็หารู้ได้ไม่ เมียโทโสร้ายนั้นเคยได้ยินฝรั่งกล่าวว่าไล่ผิวไปหาด้วยเหล้า แต่เมียที่เวียนเกล้าวโทษผิวกระแทกกระแทกไม่ได้หยุดนั้น ไล่ผิวไปไกลกว่าด้วยเหล้ามาก คือไล่ตรงไปโรงเลี้ยงบ้าทีเดียว เพราะเมียชนิดนั้นจับความผิดเล็กผิดน้อยของผัวมาผูกไว้กับชาย กระเบนผัวเหมือนเอากระป๋องผูกหางหมา มันจะวิ่งเหยียดสี่ขาหนีไปสักก็โยชน์ กระป๋องก็ ยังติดอยู่นั่นเอง เป็นเครื่องรำคาญยิ่งนัก”

(จดหมายจางวางหว่า ฉบับที่ 6)

นิทานเวตาล

นิทานเวตาลเป็นนิทานติดต่อกันหลายเรื่อง ผู้เล่าคือเวตาล เล่าให้พระวิกรมมัททย์ ฟัง เรื่องเดิมเป็นวรรณกรรมสันสกฤตชื่อ “เวตาลบัญญัติ” แปลว่า นิทาน 25 เรื่องของ

เวทาล ต่อมาผู้แปลเป็นภาษาอังกฤษ และ Sir Richard F. Burton นำมาแต่งใหม่ด้วยสำนวนโวหารของตนเองแต่ไม่ครบทั้ง 25 เรื่อง แล้วให้ชื่อว่า “Vikram and The Vampire or Tales of Hindu Devilry” น.ม.ส. ทรงเรียบเรียงนิทานเวทาลขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2461 โดยกล่าวถึงฉบับของเบอร์ตันและฉบับของพระองค์ไว้ในคำนำเมื่อคราวพิมพ์ครั้งแรกดังนี้

“ถ้าใครอ่านนิทานเวทาลในภาษาอังกฤษ อ่านฉบับของเบอร์ตันสนุกกว่าฉบับอื่น ถ้าจะเปรียบกับเครื่องเพชรพลอยที่ทำเป็นวัตถุสำหรับประดับกายก็เหมือนกับพลอยแซกอย่างดี ซึ่งช่างฝรั่งเอาไปฝังในเรือนทองคำอันมีรูปแลลายงดงามถูกคำผู้คนที่มิใช่แซก ถึงผู้อ่านไม่ใช่ฝรั่งก็เห็นตัวอย่างฝรั่งได้ เพราะอ่านภาษาอังกฤษ

“ส่วนฉบับภาษาไทยนี้ ได้ใช้ฉบับเบอร์ตันเป็นหลักในการเรียบเรียง ถ้าจะเอาเทียบกับฉบับที่แปลตรงมาจากสันสกฤตหรือฮินดี จะผิดกันมาก เพราะในฉบับอังกฤษมีสำนวนความคิดและโวหารของเบอร์ตันปะปนอยู่มากชั้นหนึ่งอยู่แล้วซ้ำในภาษาไทยนี้ น.ม.ส. ปนลงไปอีกชั้นหนึ่งเล่า อนึ่งเรื่องในฉบับนี้บางเรื่องไม่มีในฉบับเบอร์ตัน บางเรื่องในฉบับเบอร์ตันไม่ได้เอาลงมาในหนังสือนี้¹

พระวิกรมมัททย์เป็นกษัตริย์ครองกรุงอุชเชนี (อุชเชนี) เมื่อ 2,000 กว่าปีมาแล้ว พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่มีพระเกียรติเลื่องลือว่าสามารถทั้งในทางศึกสงครามและในทางปกครองไพร่ฟ้าประชาชนให้อยู่เย็นเป็นสุข ทั้งทรงเป็นผู้ส่งเสริมการศึกษา ดังที่มีปราชญ์ 9 คนหรือนาวรัตนกวี คือกาลิทาสเป็นต้น ได้แต่งกลอนยอพระเกียรติไว้ปรากฏจนบัดนี้ว่า รัชกาลพระวิกรมมัททย์เป็นเวลาทีวิชารุ่งเรือง นอกจากนั้นพระวิกรมมัททย์ยังทรงได้ชื่อว่ากล้าหาญและถือความสัตย์มั่นคงยิ่งนัก ครึ่งหนึ่งพระองค์ถูกโยคีตนหนึ่งปองร้าย และทรงหลงกลอุบายของโยคีตนนั้นจนกระทั่งให้คำสัตย์ญากับโยคีว่าจะทรงช่วยให้โยคีกระทำพิธีอย่างหนึ่งได้สำเร็จ โยคีจึงบอกให้พระองค์เสด็จไปนำเวทาลมาให้ตน และตามสัญญาพระองค์จะต้องเสด็จไปกับพระโอรสเท่านั้น เพื่อนำเวทาลมาจากป่าช้าอันเต็มไปด้วยสิ่งน่ากลัวต่าง ๆ ตัวเวทาลนั้นเป็นศพแขวนอยู่กับกิ่งโกศก มีลักษณะดังนี้

“ศพนั้นลืมนตาโพลง ลูกตาสีเขียวเรือง ๆ ผมสีน้ำตาล หน้าสีน้ำตาล ตัวผอมเห็นโครงเป็นซี่ ๆ ห้อยเอาหัวลงมาทำนองคางคาว แต่เป็นคางคาวตัวใหญ่ที่สุด เมื่อจับถูกตัวก็

1 พินยาลงกรณ์, พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. นิทานเวทาล. หน้า (ข)-(ค)

เขียนชื่อก่อนหน้าเหมือนงู ปรางค์เหมือนหนึ่งว่าไม่มีชีวิต แต่ทางซึ่งเหมือนทางแพะนั้นกระ-
ดิกได้”¹

พระวิกรมมัททิตยทรงบินขึ้นไปบนต้นอโศกและพยายามปลดเอาเวตาลลงมาจับมัดลง
ในยาม มีเคล็ดอยู่อย่างหนึ่งว่า ขณะที่พาตัวเวตาลไปนั้นพระวิกรมมัททิตยจะต้องไม่ตรัสอะไร
เลย หากตรัสขึ้นเวตาลก็จะลอยหลุดไปจากข้อมกลับไปยังต้นอโศกตามเดิม ค้างที่เวตาลหลุน
พระวิกรมมัททิตยไว้ว่า

“พระองค์ผู้เป็นพระราชางจัมภษิตโบราณไว้ว่า ลึนคนนั้นตัดคอคนเสียมากต่อ
มากแล้ว ข้าพเจ้าจะยอมตามพระหฤทัยพระองค์ แลตามเสด็จไปหาบุรุษที่ทำตนตรีศัวยกะโหลก
หัวผี พระองค์จะผูกข้าพเจ้าสะพายหลังเหมือนนยามคนขอทานก็ตามพระประสงค์ แต่พระองค์
จงฟังคำข้าพเจ้าจำใส่พระหฤทัยตลอดทาง คือข้าพเจ้าเป็นผู้ช่างพูด และทางเดินตั้งแต่ที่นี้ไป
ถึงป่าช้า ซึ่งเพื่อนของพระองค์นั่งทำตนตรีศัวยนั้นกินเวลาชั่วโมงเศษ ในเวลาเดินทางนั้น
ข้าพเจ้าจะเล่านิทานเล่น เพราะปราชญ์ผู้มีความรู้ย่อมใช้เวลาของตนในเรื่องหนังสือ มิใช่ใช้
เวลาในการนอนแลการซี้เกียจอย่างคนโง่ ในเวลาเล่านิทานนั้น ข้าพเจ้าจะตั้งปัญหาถามพระ
องค์ และพระองค์ต้องสัญญาข้อนี้เสียก่อนข้าพเจ้าจึงจะยอมไปด้วย คือเมื่อข้าพเจ้าตั้งปัญหา
ถ้าพระองค์ตอบจะเป็นด้วยกรรมในปางก่อนบันทาลให้ตอบ หรือด้วยแพ้ความฉลาดของ
ข้าพเจ้า เพราะข้าพเจ้าล่อให้ทรงแสดงความเยอหยิ่งว่ามีความรู้ก็ตาม ถ้าตรัสตอบปัญหา
ข้าพเจ้าเมื่อใดข้าพเจ้าจะกลับไปที่อยู่ของข้าพเจ้า ต่อเมื่อพระองค์ไม่ตอบปัญหาเพราะได้สติ
หรือด้วยความโง่เขลาของพระองค์ก็ตาม ข้าพเจ้าจึงจะยอมไปด้วย ข้าพเจ้าขอทูลแนะนำเสีย
แต่ในบัดนี้ว่า พระองค์จงสงบความหยิ่งในพระหฤทัยว่าเป็นผู้มีความรู้ เมื่อเกิดมาเป็นคนโง่
แล้วก็จงยอมโง่เสียเถิด มิฉะนั้นพระองค์จะไม่ได้ประโยชน์ซึ่งนอกจากข้าพเจ้าแล้วไม่มีใครจะ
อำนวยได้”²

เวตาลอยากจะลองว่าพระวิกรมมัททิตยจะทรงกลั่นวาจาได้หรือไม่ ระหว่างเดินทาง
มันจึงเล่านิทานเรื่องต่าง ๆ ให้พระวิกรมมัททิตยฟัง ในตอนจบแต่ละเรื่องจะมีปัญหาน่าสนใจ
ซึ่งเวตาลจะขอให้พระวิกรมมัททิตยแก้ปัญหานั้น พระวิกรมมัททิตยทรงฟังนิทานมาเจียบ ๆ
ทรงฟังพลางคิดพลาง เมื่อเวตาลถามปัญหาที่เผลอพระองค์ตอบไปทุกครั้ง เวตาลก็ลอยกลับ

¹ เรื่องเดียวกัน. หน้า 37.

² เรื่องเดียวกัน. หน้า 41-42.

ไปยังต้นอโศกตามเดิม พระวิกรมมัททีย์ก็ต้องเพียรพยายามกลับไปปลดลงมาอีก เวียนทำเช่นนั้นอยู่จนกระทั่งเวตาลเล่านิทานเรื่องที่ 10 ซึ่งเป็นปัญหาออกย่อน พระวิกรมมัททีย์ทรงที่ปัญหาไม่แตก และทรงนึกขึ้นได้ว่าการพาเวตาลไปส่งให้แก่โยคีนั้น จะสำเร็จได้ก็ด้วยไม่ทรงตอบปัญหา จึงทรงนิ่งเสีย แม้ว่าเวตาลจะกล่าวว่าย้อย่างไรก็ทรงออกถลันไว้ได้ เวตาลจึงยอมแพ้และได้เล่าเรื่องเกี่ยวกับโยคีถวายพระเจ้าวิกรมมัททีย์ แล้วบอกอุบายให้พระองค์ทรงฆ่าโยคีเสีย เมื่อเรียบร้อยแล้วพระองค์ก็ทรงพาพระราชบุตรคืนเข้าพระราชวัง ทรงปกครองบ้านเมืองเป็นสุขชั่วกาลนาน

นิทานเรื่องนี้แม้จะเป็นเรื่องโบราณเก่าแก่ แต่ก็มีของคือสอดแทรกอยู่เป็นอันมาก นั่นคือภายิตและคติทางโลกซึ่งชวนคิดและยังทันสมัยอยู่เสมอ นอกจากนั้นสำนวนโวหารเชิงร้อยแก้วของ น.ม.ส. ก็เป็นที่ติดใจกันมากจนถึงกับมีผู้กล่าวว่า “เรื่องนี้มีคุณค่าและเป็นที่ยอมรับหลายมาก และเป็นวรรณกรรมชิ้นหนึ่งของ น.ม.ส. ที่พอพูดถึงชื่อเรื่องก็นึกถึง น.ม.ส. หรือกรมหมื่นพิทยฯ หรือเมื่อพูดถึง น.ม.ส. หรือกรมหมื่นพิทยฯ ก็นึกถึงนิทานเวตาล เหมือนว่าชื่อเรื่องของหนังสือกับชื่อคนแต่งทั้งนามจริงนามปากกา ได้ผสมกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอยู่ตลอดเวลา”¹

นอกจากสำนวนโวหารเชิงร้อยแก้วอันคมคายแล้ว นิทานเวตาลยังมีร้อยกรองที่แทรกอยู่ด้วยเป็นอันมาก ดังตัวอย่างบางตอนต่อไปนี้

“พ่อทั้งหลายแบ่งเป็นสามประเภท แลถ้าจะกล่าวการจำแนกประเภทแห่งแม่ก็ฉันเดียวกัน พ่อประเภทที่หนึ่งเป็นคนชนิดที่จะกล่าวได้โดยอุปมาว่ามีอกกว้างสามศอก มีใจกว้างตามขนาดแห่งอก พ่อชนิดนี้เป็นคนใจดี ชอบสนุก เอาใจลูก มักจะจนแต่ลูกรักเหมือนเทวดา พ่อประเภทที่สองอกกว้างเพียงศอกก็บีบ มีใจแคบเข้ามาตามส่วนแห่งอก พ่อชนิดนี้ถ้าได้ยินข้าพเจ้าพูดถึงที่พระองค์ไต่ยืนอยู่เดี๋ยวนี้ ก็คงจะคิดในใจว่าอายตัวนี้มันพูดถูกจะจำคำของมันเป็นนคติ ลองดูว่าจะเป็นอย่างไรบ้าง คิดดังนั้นแล้วก็กลับไปบ้านปฏิบัติ การเอาใจลูกเป็นขนานใหญ่ แต่ไม่ซำก็กลับเป็นไปอย่างเก่า เพราะความเที่ยงในใจไม่มี พ่อประเภทที่สามเป็นคนอกกว้างศอกเดียวไม่มีเศษ สมมุติเป็นที่สุดแห่งความแคบ แลใจก็ได้ขนาด

¹ ประพันธ์ ศรีณรงค์. ชีวิตและงานของ น.ม.ส. หน้า 217-218.

กันกับอก พระองค์ผู้เป็นพระราชาธิบดีสูงสุด เป็นตัวอย่างฟ่อกศอกเดียวคือประเภทที่สาม
นี้ เมื่อยังทรงพระเยาว์พระองค์ทรงเรียนวิชาซึ่งมีผู้สอนถวาย เช่น ความรู้ที่ว่าไม้เรียวเป็น
ต้นไม้ซึ่งคนอาจปีนขึ้นไปได้ถึงสวรรค์เป็นต้น ครั้นพระองค์ทรงชนมายุถึงมัชฌิมวัย ก็ทรง
ใช้ความรู้ที่เรียนมาในเบื้องต้น ทรงปลูกไม้เรียวสำหรับให้พระราชบุตรปีนขึ้นไปสู่ทิพยโลก
พระองค์จะสอนอะไรตนเองก็สอนไม่ได้ ก่อนที่หนวดแห่งพระองค์งอกงามเป็นช่อ ครั้นเมื่อ
งอกงามแล้วใครจะสอนอะไรพระองค์ก็ได้เหมือนกัน ถ้าใครเพียรจะทำให้พระองค์เปลี่ยน
ความเห็น พระองค์ก็กล่าวคำที่กวีเิงๆกล่าวไว้ว่า

๑ อะไรใหม่มิใช่ความจริงแท้

ความจริงแท้เกิดใหม่เกิดได้หรือ

อะไรใหม่ไม่จริงทุกสิ่งคือ

อะไรจริงใช้ชื่อว่าใหม่เอ๋ย

แต่พระองค์ก็เป็นประโยชน์แก่โลกเหมือนสิ่งอื่นๆในแผ่นดิน เมื่อทรง
ชนมายุก็อยู่เหมือนอัฐซึ่งรับใช้การ เมื่อสิ้นชนมายุแล้ว ถ้าแลแต่ด้านอัฐแห่งพระองค์ก็ประสม
ธาตุน่าจะเกี่ยวกับถ้าแลแต่ด้านอัฐแห่งผู้มีบุญญา”

(นิทานเวตาล เรื่องที่ 2)

๑ ใครมีบุตรว่าง่ายกายปราศไซ้

มีหทัยเสาะหาวิชาขลัง

ทั้งมีเพื่อนฉลาดเฉลียวช่วยเหนี่ยวรั้ง

มีเมียพึ่งถ้อยคำประจำใจ

ผู้นั้นก็มีบุญอาจจุนค้า

โลกให้จำเริญสุขพลดทุกข์ได้

ชนทั้งหลายคลายร้อนหย่อนเียงภัย

เพราะเขาให้ความสุขปราศทุกข์เจียว

(นิทานเวตาล เรื่องที่ 3)

๑ อันวินิจฉัยชีวิตเห็นผิดง่าย

แม้เห็นผิดหมายอาจลำน่าน่าเสียด
ใครกำหนดลวงหน้าซำเหลือเกิน
ถึงคราวเห็นอาจผิดที่คิดไว้
ปัญญาเราแค่คับสืบไม่ออก
เหลือจะบอกลวงหน้าซำ ๆ ได้
อันวินิจฉัยชีวิตอย่างไร
จักแจ้งใจข้างหน้าอนาคต

(นิทานเวตาล เรื่องที่ 5)

๑ ชายหาญเห็นได้เมื่อ สงคราม นั้นเนอ
ความซื่อส่อถนัชยาม ส่งหนี
เห็นมิตรคิดเห็นความ จริงเมื่อ ทุกข์แล
เมื่อยสัจย์ซัดซ้อช เมื่อไซโรสินา

๑ ใครจะไว้ใจอะไรตามใจเถิด

แต่อย่าเกิดไว้ใจในสิ่งห้า
หนึ่งอย่าไว้ใจทะเลทุกเวลา
สองสัตว์เขี้ยวเล็บงาย่างวางใจ
สามผู้ถืออาวุธสุกจกร้าย
สี่หญิงทั้งหลายอย่ากรายไกล
ห้ามหากษัตริย์ทรงฉัตรชัย
ถ้าแม้ใครประมาทอาจตายเอย

(นิทานเวตาล เรื่องที่ 6)

“การนินทาเป็นของเหลือที่มนุษย์จะเว้นได้ คนบางคนเมื่อหันหน้าไปข้างขวาก็ชมมือขวานินทามือซ้าย เมื่อหันไปข้างซ้ายก็ย้ายไปนินทามือขวา มียุติธรรมในข้อที่นินทาหมกไม่เลือกหน้า สุดแต่ว่าอยู่ลับหลังแล้วเป็นใช้ได้ พระองค์ผู้เป็นพระราชาก็ทรงฟังคนทั้งหลายยกยอพระองค์ คือเจ้าบทเจ้ากลอนที่เรียกแก้วทั้งเก้าอันเป็นต้น แต่ในขณะที่ถูกยกยอมากนั้น ถ้าทรงคิดว่าถูกนินทาน้อย พระองค์ก็คิดผิดไกลทีเดียว

(นิทานเวตาล เรื่องที่ 8)

ผลสมผลสถาน

ระหว่างปี พ.ศ. 2477—พ.ศ. 2486 น.ม.ส.ทรงออกหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ 2 ฉบับคือ “ประมวญมารค” กับ “ประมวญสาร” และหนังสือพิมพ์รายวัน 1 ฉบับคือ “ประมวญวัน” พระองค์ทรงเขียนเรื่องต่างๆ ลงหนังสือพิมพ์ดังกล่าวทุกฉบับและทุกวัน ในประมวญมารคทรงไว้ไม่กำหนดหน้า แต่ในประมวญสารและประมวญวันมักทรงไว้ในหน้า 5 หัวชื่อคอลัมน์มักทรงใช้ว่า “ผลสมผลสถาน” แต่บางครั้งก็ทรงใช้ “ปเกียรณกะ” เรื่องที่ทรงเขียนลงนั้นมีหลายประเภทและบางครั้งก็ทรงเขียนเป็นร้อยกรอง เรื่องเหล่านี้เป็นที่สนใจของนักอ่านสมัยนั้นเป็นอย่างมาก จนถึงกับพูดกันติดปากว่า เมื่อต้องการจะรู้อะไรว่าควรคัดสินใจอย่างไรก็ “ให้ไปอ่านหน้า 5 ของสำนักถนนประมวญ”¹

ต่อมามีผู้พยายามรวบรวมบทพระนิพนธ์ดังกล่าวของพระองค์ท่านเท่าที่จะค้นหาได้ แล้วจัดพิมพ์เป็นเล่มรวม 5 เล่มด้วยกันโดยตั้งชื่อหนังสือว่า “ผลสมผลสถานชุดที่ 1” “ผลสมผลสถานชุดที่ 2” “ผลสมผลสถานชุดที่ 3” “ผลสมผลสถานชุดที่ 4” และ “ผลสมผลสถานชุดที่ 5” ตามลำดับ ซึ่งมีเรื่องต่าง ๆ ลงพิมพ์อยู่ดังนี้

ผลสมผลสถานชุดที่ 1 มี 46 เรื่อง คือ

1. สนุกในน้ำ	2. สนวนพฤษศาสตร์
3. พริกไทย	4. การใช้รัฐธรรมนูญของฝรั่งเศส
5. อพยพ	6. อุปถัมภ์ศิลปะ
7. นำท่วมทุ่ง	8. ผุคผลุด
9. ผัดผลัด	10. ทาน
11. สาคูน้ำ	12. อัครวาที
13. อ่านหนังสือ	14. ผลสมผลสถาน
15. ประสพย์ ประสพ ประสบ	16. ผลสมผลสถาน
17. บันทีก	18. ผลสมผลสถาน
19. ในอินเคีย	20. คติในศาล
21. เหตุแห่งความแพ้	22. ที่เกิดแห่งยุ่ง

¹ เสฐียร พันธรัชนี. “ผลสมผลสถานของท่าน น.ม.ส.” น.ม.ส. หน้า 32—33.

23. เบลเยี่ยม	24. กฎหมายเป็นกลางของ ส.ป.ร.
25. ผักฝ้ายตุรกี	26. โฆษณาชวนเชื่อ
27. ทายถูกทายผิด	28. มุลเหตุแห่งสงคราม
29. ยิปรอลตาร์	30. ภัยสามชนิก
31. สันนิบาตชาติ	32. ผสมผสาน
33. บวชวัดพระแก้ว	34. ปมค้อย
35. สามารถว่าด้วยประชาธิปไตย	36. ประชาธิปไตยแลหนังสือพิมพ์
37. เรื่องหญิงคนชั่ว	38. ปัญหาสังสรรค์
39. คนขอทาน	40. เทียบประชาธิปไตยอดีตกับปัจจุบัน
41. สารกตา	42. เทียบประชาธิปไตยอดีตกับปัจจุบัน
43. อินฟลวนซา	44. ปราบโรคเรื้อน
45. สหกรณ์ในพม่า	46. ลักษณะรัฐบาลอเมริกา

ผสมผสานชุดที่ 2 มี 68 เรื่องคือ

1. สภาภาษา	2. นีราศ
3. โคนุตร	4. ไวท์ชาวสยาม
5. ผสมผสาน	6. พม่าประเทศราช
7. ผสมผสาน	8. สำคัญอะไรที่ชื่อ
9. ทูตสำรองพิกัต	10. ผสมผสาน
11. ประชาธิปไตยแลความลับ	12. เมื่อเจียงไคเช็คถูกจับ
13. ขอโทษ	14. เชียงไฮ้
15. อ็อกซฟอร์ด	16. ดินเนอร์ใหญ่
17. สามก๊ก	18. หมูประเทศ “ออสโล”
19. เชียงไฮ้	20. โรตารีในประเทศเยอรมัน
21. ผสมผสาน	22. รัฐคดี
23. ลำพัว	24. โลกนี้ครั้งหนึ่ง
25. สก๊อตแลนด์กับอิงแลนด์	26. สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงชินวราธิบดี

27. ชัยมานะ	28. เมื่อวันประกาศมหาสงคราม
29. ปกภัยรณกะ	30. ในอินเดีย
31. ในเมืองอังกฤษ	32. คำราม
33. ศัพท์ร้อยลิลิต	34. อารยะชน อนารยะชน
35. หนังสือพิมพ์	36. กล้องทวงใจ
37. ธนาศิปัตย์ยังไม่ตาย	38. ฉากละคร
39. ราชพิธีอังกฤษ	40. ผสมผสาน
41. นึกเมื่อฟังเทศน์	42. บรรดาศักดิ์อังกฤษ
43. ภาพยนตร์เรื่อ	44. โอวาทสำหรับชายหนุ่ม
45. ราชาธิราชประเทศเม็กซิโก	46. มุกตาคำ
47. ประปา	48. อุตสาหกรรมในกระท่อม
49. ปนคำพูด	50. วังแก้ว
51. แชะประธาน	52. เครื่องตางค์
53. ผักช่ายผ่ายชวา	54. ประชาธิปไตยสองแห่ง
55. ยิวแลอาหารับ	56. เข็บบราย
57. ประเทศอิรัก	58. ตำแหน่งพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษ
59. รัฐเฟรงก์	60. ศัพท์
61. ... สิม	62. ทำนเสื้อ
63. ส่องกระจก	64. พระสันตปาปา
65. นานาภาษิต	66. สำนักหนังสือ
67. อาศา	68. คณะสงฆ์

ผสมผสานชุดที่ 3 มี 49 เรื่องคือ

1. พุดให้นักเรียนฟัง	2. หนังสือแลคำพูด
3. วิธีของหัวหน้าคน	4. สิบบน
5. นี้นะ อรสา	6. พยานโหราศาสตร์
7. นีราคนรินทร์	8. คำแลความ
9. ซาติและอารยะ	10. อิศระแห่งหนังสือพิมพ์ในอเมริกา

11. ประชาธิปไตยสำเร็จด้วยประมุข	12. ผักบั้งโหรงเหรง
13. แข่ง	14. ชื่ออังกฤษ
15. เก้ากับใหม่	16. ลักษณะป่าลิมินต์ฝรั่งเศส
17. บ่อน้ำมัน	18. หลักรบการประเทศ
19. อุศตสาหกรรมรถยนต์ในประเทศอังกฤษ	20. นานาประการ
21. มหาวิทยาลัยอังกฤษ	22. รายงานรางวัลเศรษฐกิจ
23. เรื่องของผู้เที่ยวใน 61 ประเทศ	24. ย่นทาง
25. เปลี่ยนชื่อ	26. ปกเกี่ยวรถกะ
27. พระเจ้ายอซที่ 5	28. ดีเซ็ล
29. อาบแดด	30. อังยีจัน
31. ราชทูตอังกฤษ	32. ช้างเอราวัณ
33. เมืองท้าวเวสสุวรรณ	34. โทษและทัณฑ์
35. จางโซหลิน	36. ศาลชายแดน
37. หิริและโอตตปัปะ	38. รัฐบาลกับหนังสือพิมพ์ในแผ่นดิน-
พระจอมเกล้า
39. สิ้นคำดิบ	40. อาวุธเศรษฐกิจ
41. ดานซิค	42. แร้ง
43. เบญจกัลยาณี	44. สติ
45. พระไตรยสรณาคมน์	46. อินโดจีนของฝรั่งเศส
47. จอมบงการ	48. แค้นตอน
49. รักษาติ	

ผสมผสานข้อที่ 4 มี 22 เรื่อง คือ

1. กลดอนกล	2. แข่งอุฐในประเทศสุต่าน
3. กลแก้กัน	4. หนังสือแลคำพูด
5. สักรวามีต	6. แบ่งทรัพย์กัน
7. บ้าแตกกับกรีนวิกตอเรีย	8. คุกใหม่ของอเมริกา

9. ยุกุน้ำมัน	10. เทศบาลเกาะหินในพ.ศ. 2498
11. รั้วใจคน	12. พระมหีสู่พระเจ้านโปเลียนที่ 3
13. เรื่องเศรษฐีพิชิตโลก	14. มหาภารตะ
15. หัสการ	16. ปกียรติการมณ
17. วิธีของหัวหน้คน	18. เรื่องของกองสอดแนมที่กรุงปารีส
19. การค้าทาสในเวลา	20. คำตัดสินของปารีส
21. ลอกร่องน้ำสันดอน	22. เรื่องแจวเรือจ้าง

ผสมผสานชุดที่ 5 มี 23 เรื่องคือ

1. นโปเลียนที่วอเทอร์ลู	2. นางงามกับนโปเลียน
3. ภาษาอังกฤษ	4. ลักพา
5. กระจกใหม่ ๆ	6. รั้วใจคน
7. มั่นสมองคิกเตเตอร์	8. โคลงคั่นเสื่อโค
9. นายคูนักสืบ	10. อเมริกันเล่าถึงยุโรป
11. เหตุไรหัวล้าน	12. ปกียรติการมณ
13. นิทานกลอนพาไป	14. เรื่องทุกขฐาน
15. คุณแจก	16. นิทานเรื่องดาวพฤษเป็นมูล
17. การลุ่มานาจาพระเจ้าจักรพรรดิ	18. ชมรมกลอน
19. ไปดูละครโรงคิกคำบรรพ์	20. ละครแมว
21. เมื่อหิวตักโรคมา	22. ช่ายลวกและช่ายป็น
23. คำตัดสินของปารีส	

เรื่องต่าง ๆ ที่นำมารวมในผสมผสานนี้ส่วนใหญ่เป็นข้อเขียนในเชิงวิจารณ์ทั้งศัพท์หนังสือ บุคคล และเหตุการณ์ ในเรื่องศัพท์และหนังสือนี้เห็นได้ว่า น.ม.ส. ทรงวิคกเคือตรอันไม่น้อยเกี่ยวกับความผันแปรของภาษาไทย จึงได้ทรงพยายามเป็นอันมากในการทักทานและท้วงคิงเมื่อมีผู้ใช้ภาษาผิด ๆ แต่ก็คงจะไม่ได้ผลอะไรมากนัก คังจะเห็นได้จากที่พระองค์ท่านทรงเขียนไว้แห่งหนึ่งว่า “เราเขียนข้างบนนี้เป็นพิศุรูปาอาจารย์ที่สอนหนังสือ

และภาษาไทยกันมาเดิม หรือเหมือนจุดรูปเทียนลอยกระทางไปตามกระแส น้ำ ลอยแล้วก็แล้วกัน ลอยทั้ง ๆ ที่รู้ว่าเทียนไม่ทำความสว่างให้แก่แม่น้ำได้”¹

ส่วนเรื่องเกี่ยวกับเหตุการณ์นั้น น.ม.ส.ทรงวิจารณ์เหตุการณ์ ในสงครามโลกครั้งที่ 2 ไว้เป็นอันมาก ดังที่มีผู้กล่าวไว้ว่า

“เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ขึ้นแล้ว ท่านน.ม.ส.ก็ได้ทรงเขียนเรื่องลงหนังสือพิมพ์ “ประมวณวัน” ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ที่ท่านทรงสนับสนุนอยู่เป็นอันดีมากมาย ถ้าจะนำเรื่องดังกล่าวมารวมพิมพ์เป็นเล่มก็คงจะได้เล่มขนาดเชื่องสั๊ก 2-3 เล่มคอกกระมัง เพราะท่านทรงเขียนอยู่หลายปี และทรงเขียนเกือบจะทุกวันที่เกี่ยว ท่านน.ม.ส.มาทรงหยุดเขียนเรื่องลงหนังสือพิมพ์เป็นประจำก็ตอนที่ผู้ควบคุมรัฐประกาศนโยบายในสมัยนั้น ไม่เห็นชอบให้ท่านเขียน โดยเห็นว่าท่านเป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่ และจะเนื่องมาจากเรื่องอักษระไทยวิบัติครั้งใหญ่ยิ่ง เช่น กฎหมาย ให้เขียนว่า กตหมาย เจริญให้เขียนว่า เจริญ ดังนั้นเป็นต้นด้วย ท่านเป็นนักภาษาและกวีชั้นแนวหน้าของชาติไทย ท่านทนไปไม่ไหวท่านก็เลิกไป จนกระทั่งสิ้นพระชนม์ไปในกาลต่อมา”²

พระนิพนธ์แต่ละเรื่องในผสมผสานให้ความรู้และความบันเทิงแก่ผู้อ่านเพียงใดจะสังเกตได้จากความบางตอนของบางเรื่องดังต่อไปนี้

“เมื่อวันที่ 26 มกราคม (2482) หนังสือพิมพ์นี้ได้นำใจความข้อหนึ่งในบันทึกของราชการณานาประเทศ (อังกฤษ) มากล่าวในเรื่องฟินแลนด์ว่า เหตุที่ฟินแลนด์ต่อสู้รัสเซียได้ถึงเพียงนี้ก็ด้วยบ่อเกิดแห่งกำลัง 3 ประการ ประการที่ 1 วรรณคดีและศิลปะอื่น ๆ ของชาติเป็นต้นเค้าให้เกิดประเพณีอันยึดมั่นอยู่ในน้ำใจคน ทำให้เกิดความกลมเกลียวรักชาติ และสงวนชาติอย่างแน่นอน ประการที่ 2 คือวิสาสะกับหมู่ประเทศเหนือ ประการที่ 3 คือการสหกรณ์และการค้าไม้ ซึ่งทำให้เกิดกำลังทางเศรษฐกิจ

ครั้นเมื่อวันที่ 30 มกราคม เราได้รับลายพระหัตถ์พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ทรงเขียนมาประทานจากประเทศอังกฤษ เป็นใจความว่า ได้ทรงอ่านเรื่อง “อุปถัมภ์ศิลปะ” ใน “ประมวณวัน” วันที่ 26 พฤศจิกายนมีความในตอนที่หนึ่งว่า วรรณคดี

¹ ล. อุกุมศรี (นามแฝง). “คำแถลงของหัวรวบรวม” *ผสมผสานชุดที่ 3*. หน้า ก.

² เรื่องเดียวกัน. หน้า ก.-ง.

ในเวลานั้นทรูทโทรมลงไปตามเหตุที่เรานำมาชี้ในวันนั้น พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ทรงเห็นด้วย เพราะได้ทรงเป็นทุกข์เช่นเดียวกันมานานแล้ว แต่ยังทรงหวังอยู่ว่าเราทำทั้งหลายจะช่วยกันเป็นทุกข์มากคนขึ้นในภายหลัง และวรรณคดีก็จะได้รับอุททมนให้เฟื่องฟูต่อไป เราได้นำลายพระหัตถ์มาพิมพ์ไว้ในประมวณวันวันที่ 31 มกราคม (หน้า 4) แล้ว

เหตุที่นำให้เรากล่าวว่ วรรณคดีทรูทโทรมนั้นเราได้ชี้แจงไว้ในคราวก่อนแล้ว ในสมัยนี้จำนวนผู้แต่งหนังสือเห็นจะมีมากกว่าในสมัยไหน ๆ แต่ในหนังสือที่แต่งจะเป็นหนังสือถึงขั้นที่ควรนับว่าเป็นวรรณคดี และจะยื่นยงไปในภาษาไทยได้ชั้วกาลนาน หรือจะเป็นหนังสือชนิดที่เกิดวันนี้ตายพรุ่งนี้เราไม่กล่าว ผู้แต่งหนังสือชั้นวรรณคดีจะมีในเวลานี้มากคนหรือไม่มากคน เราก้ไม่ได้กล่าวเหมือนกัน เพราะหนังสือระดับไหนจะเรียกว่าเข้าชั้นวรรณคดีแน่นอนก็แล้วแต่ความเห็นบุคคล ความรู้แนจะมีในเวลาข้างหน้าเมื่อปรากฏว่าหนังสือเรื่องไหนของใครยื่นยงไปได้เท่านั้น ความหมายของเราในชั้นนี้มีเพียงว่าถ้าผู้แต่งหนังสือที่อาจถึงชั้นวรรณคดีไม่ได้รับอุปถัมภ์ให้มีใจแต่ง และเมื่อแต่งออกมาแล้วก็เปลืองแรงและทุนไปเปล่าไซ้ร้ ผู้แต่งก็ยอมจะท้อใจ ไม่พากเพียรที่จะแต่งต่อไปอีก

ผู้แต่งหนังสือจำพวกที่เพิ่งจะเริ่มนั้น อาจไม่มีความมุ่งหมายยี้คยาวนัก เพียงแต่ได้เห็นหนังสือของตนที่แต่งแล้วพิมพ์ออกมาเป็นตัวพิมพ์เท่านั้น ก็พอใจไปคราวหนึ่ง แต่ถ้าคนไหนรู้ตัวแล้วว่า สามารถสร้างชั้นวรรณคดีขึ้นได้ คนนั้นก็มีการจะเผยแผ่ชั้นวรรณคดีของตนให้แพร่หลายและยื่นไปนาน ถ้าไม่ได้รับอุปถัมภ์ และต้องเก็บหนังสือที่พิมพ์ไว้แล้วคอยปลวกกินไซ้ร้ ชั้นวรรณคดีซึ่งอาจเกิดจากคนนั้นต่อไปอีกก็ไม่มีเกิด

ในสมัยประชาธิปไตย อุปถัมภ์ของวรรณคดีก็คือประชาชน แต่ถ้าประชาชนยังไม่มีน้ำใจถึงขั้นที่จะอุปถัมภ์แก่วรรณคดีได้ ความอดอีกนั้นก็ยังไม่หมดไป ยังมีแต่ความหวัง เช่นที่พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ตรัสว่า เมื่อช่วยกันเป็นทุกข์มาก ๆ แล้วก็คงจะช่วยกันสนใจทีละเล็กทีละน้อย ส่งเสริมให้ประชาชนส่วนมากขึ้นสู่ระดับปัญญาที่จะเกิดความยินดีต่อวรรณคดีในภายหลังต่อไป

ถ้าวรรณคดีเป็นบ่อเกิดแห่งกำลังและความมั่นคงของชาติได้ส่วนหนึ่งเช่นที่เขาชี้ตัวอย่าง ว่าเห็นได้แล้วในฟินแลนด์ไซ้ร้ การที่วรรณคดีของเราช้ก็จะเหือกแห่งไปในเวลานี้ ก็เป็นข้อที่น่าเป็นห่วงอยู่

หนังสือที่เกิดวันละมาก ๆ เวลานั้นก็คือหนังสือพิมพ์ พุศตามธรรมชาติหนังสือพิมพ์ก็ไม่ใช่วรรณคดี ยกเว้นแต่หนังสือพิมพ์ “สเปกเตเตอร์” ซึ่งโยเซฟ แอคคิซัน แต่งและเขาคัดมาพิมพ์เป็นสมุดสำหรับนักเรียน ซึ่งผู้เขียนเองก็เคยต้องใช้ในเมื่อยังเป็นนักเรียน

แต่ถึงแม้ตามปกติหนังสือพิมพ์จะไม่ใช่วรรณคดี การอ่านหนังสือพิมพ์ก็ย่อมเป็นขั้นที่จะพาให้ก้าวขึ้นไปสู่การอ่านหนังสืออื่น ๆ เราจึงยินดีต่อคำชักชวนของนายกรัฐมนตรีนี่ว่า ควรอ่านหนังสือพิมพ์กันให้มากขึ้น ความยินดีนี้พูดในส่วนที่เป็นหนังสือพิมพ์ ก็อาจเป็นค้วยเป็กทางให้เราขายสินค้าของเราได้มากขึ้น แต่พูดในส่วนน้ำใจผู้เขียน การขายหนังสือพิมพ์ได้มากขึ้นบ้างนั้นก็สำคัญแต่พอประมาณ แต่การที่ชักจูงให้คนมีน้ำใจเป็นผู้อ่านหนังสือมากขึ้น เพื่อว่าภายหลังจะได้เขยิบจากหนังสือพิมพ์ไปถึงหนังสือชั้นสูง ๆ ขึ้นไป สำคัญยิ่งกว่า เมื่อผู้อ่านชนิดที่เลือกเฟ้นหนังสือที่จะอ่านนั้นมีมากขึ้น ความต้องการหนังสือชั้นสูงก็ย่อมจะพาให้เกิดมีผู้แต่งขึ้นต่อไป

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์โคลงไว้บทหนึ่งว่า

ขอปวงนักปราชญ์เชื้อ	ชาวไทย
ถ้วนท้ววจมีใจ	ดุจขำ
วิชากะวีโน	สยามรัฐ
ทั้งบักันบัคหน้า	อย่าให้สูญพงศ์ ฯ”

(ผสมผสานชุดที่ 1 เรื่อง “อ่านหนังสือ” หน้า 118-122.)

“พูดถึงพระราชอาณาเขตใหญ่ นึกไปถึงที่เคยได้ยินเล่ากันถึงสมเด็จพระพุทธาจารย์ (โต) วักระฆัง ซึ่งมีเรื่องเล่ากันมาหลายเรื่อง มากกว่ากันว่าท่านไม่สู้เต็มเต็ง แต่ความปฏิบัติของท่านเป็นที่นับถือของคนทั่วไป แม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ประทานอภัย ท่านจะทำอะไรแปลก ๆ ก็ไม่กริ้ว

วันหนึ่งเสด็จออกอยู่ที่พลับพลาสูง สมเด็จพระพุทธาจารย์ (โต) เดินไปทางนั้น เห็นผู้คนอยู่หน้าพลับพลามากท่านก็เดินอ้อมไปเสียให้ไกล พระจอมเกล้าฯ ประทับอยู่บนที่สูง ทอดพระเนตรเห็นก็ตรัสแก่ตำรวจว่า “ขรวัดโตไปโน่น ไปนิมนต์เข้ามา”

ตำรวจออกวิ่งไปตามทางที่ทรงชี้ ครั้นตามไปทันก็เรียนท่านว่า มีพระราชโองการให้นิมนต์ไปที่พลับพลาสูง

ท่านถามว่า “พ่อเป็นอะไรจ๊ะ”

ตำรวจเรียนท่านว่า “เป็นตำรวจขอรับ”

ท่านว่า “ฉันไม่ไปจ๊ะ” แล้วท่านก็ออกเดินต่อไป

ตำรวจกลับไปทูลว่านิมนต์ท่านไม่มา ตรัสถามว่า “ท่านว่าอะไรล่ะ”

ตำรวจกราบบังคมทูลว่า “ท่านถามว่าข้าพระพุทธเจ้าเป็นอะไร ข้าพระพุทธเจ้าบอกท่านว่าเป็นตำรวจ”

พระจอมเกล้าฯ ทรงพระสรวล รับสั่งเรียกว่า “สังฆการีอยู่ไหน ไปนิมนต์ขรัวโตมานี้”

สังฆการีวิ่งตามไปทันเรียนว่า โปรดให้นิมนต์ ท่านถามว่าเป็นอะไร เรียนท่านว่าเป็นสังฆการี ท่านก็หันหลังเดินเข้าไปเฝ้า

ในรัชกาลที่ 4 มีพระที่นั่งอนันตสมาคมองค์หนึ่ง อยู่ในกำแพงพระบรมมหาราชวัง เป็นท้องพระโรงสำหรับรับแขกเมืองและเสด็จออกตามปกติด้วย พระที่นั่งองค์นั้นสร้างคล้ายพระราชวังของพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสที่กรุงแวร์ซายล์ ในตอนหนึ่งพระจอมเกล้าฯ เสด็จออกทรงธรรมที่พระที่นั่งอนันตสมาคมเสมอ ๆ โปรดให้นิมนต์พระราชอาคันตุกะผู้ใหญ่เปลี่ยนกันเข้าไปถวายเทศน์ วันหนึ่งเป็นเวรสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ท่านขึ้นธรรมาสน์ตั้งนโม และบอกศักราชตามธรรมเนียมแล้วก็ถวายเทศน์ว่า “ธรรมโต ๆ มหาบพิตรก็ทรงทราบอยู่ตลอดแล้ว เอวี่ก็มีด้วยประการฉะนี้ ขอถวายพระพร” ตั้งแต่นั้นมาดูเหมือนท่านไม่ต้องเข้าไปถวายเทศน์อีก”

(ผสมผสานชุดที่ 1 เรื่อง “ผสมผสาน” หน้า 125-127.)

“ผู้เขียนได้รับหนังสือมหาวิทยาลัยฉบับถวายบังคมพระบรมรูปทรงม้าขึ้น (พ.ศ. 2481) พลิกดูเรื่องแรกเป็นพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานแก่นักเรียนซึ่งมาประชุมกันเฝ้าที่หน้าพลับพลาท้องสนามหลวงเมื่อวันที่ 11 มกราคม ร.ศ. 116 เข้าใจว่าเป็นโอกาสที่พระราชทานให้นักเรียนเฝ้าในคราวที่เสด็จกลับจากประพาสยุโรปครั้งแรก ผู้เขียนไม่ได้อยู่ในกรุงเทพในเวลานั้น เพราะตามเสด็จพระราชดำเนินไปยุโรปแต่

ไม่ได้ตามเสด็จกลับ จึงไม่ได้ฟังพระราชดำรัสที่ท้องสนามหลวง และไม่เคຍได้อ่านเลย คงจะเป็นด้วยพระราชดำรัสที่อ่อนสั้นนี้ซ่อนอยู่ในหนังสืออื่น ๆ ซึ่งมีมากมายในการเสด็จพระราชดำเนินยุโรป แลเสด็จกลับในปีนั้น (พ.ศ. 2440)

ครั้นมาพบพระราชดำรัสในหนังสือมหาวิทยาลัยคราวนี้ ผู้เขียนก็ได้อ่านเป็นเรื่องแรก อ่านแล้วเข้าใจแจ่มแจ้งเหมือนดังเดินไปในที่เที่ยนราบไม่ต้องบุกหน้าวรก ไม่สะดุดขอนไม้ที่นอนขวาง ไม่ต้องปีนข้ามรั้ว ไม่ต้องโจนข้ามคู ไม่ต้องอึดลมหายใจเพื่อจะเบ่งปัญญาให้รู้ความหมายของหนังสือ ไม่ต้องเค้นทางคดเคี้ยวเป็นงูเลื้อย อันมากด้วยความตะกุกตะกักต่าง ๆ จึงทำให้นึกว่า พระราชนิพนธ์ที่อ่อนสั้นนี้ ทรงแต่งด้วยถ้อยคำธรรมดา ผูกประโยคเกลี้ยง ๆ ไม่มีศัพท์แสงอะไร นอกจากที่ใช้กันตามปกติ ทรงใช้สำนวนอย่างทีุ่ทุกคนอยู่เสมอๆ ไม่ทรงประคิษฐ์ประคอยแต่ละประโยคให้เป็นประโยคทรงเครื่อง เปรียบเหมือนแต่งตัวธรรมดาเดินไปตามสบาย ไม่ใชุ่่งหางหงส์ ภาคเจียรบาท สวมชฎา เดินทำยี่เกออกจากเมื่อจะตรัสว่ากระไรก็ตรัสออกมาตรง ๆ ตามภาษาธรรมดา เราก็เข้าใจทันที ความเข้าใจของเราไม่ต้องเวียนอ้อมถ้อยคำที่ไม่จำเป็นจะนำมาใช้ แต่หากใช้เพื่อให้เป็นภาษาทรงเครื่องเท่านั้นเอง

ผู้เขียนไม่ทราบแน่ว่า หนังสือพระราชนิพนธ์ร้อยแก้วของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งมีอยู่เป็นอันมากนั้น ในสมัยนี้เห็นกันว่าเป็นโวหารดีหรือไม่ ถ้าเห็นกันว่าหนังสือเช่นพระราชดำรัสทีุ่พูดถึงนี้ไม่ใช่โวหารดี ก็จำจะต้องกล่าวว่า ความนิยมเกี่ยวนี้กับแต่ก่อนเปลี่ยนไปมาก จะเห็นว่าเปลี่ยนไปในทางดีหรือในทางเลว ก็เห็นจะแล้วแต่รุ่นของคนออกกรมั้ง”

(ผสมผสานชุดที่ 2 เรื่อง “สำนวนหนังสือ” 417—419.)

“เราสอนเสมียนของเราว่า ตัวหนังสือไทยของเราหนัก เพราะเขียนได้เร็วไม่แพ้หนังสือภาษาไหน บรรดาหนังสือที่เราได้เห็นมา นอกจากหนังสือโรมันแล้ว จะหาหนังสืออะไรเขียนได้เร็วเท่าหนังสือไทยน้อยนัก ก็เมื่อหนังสือของเราพิเศษอยู่แล้วจะนี้ เราจะไปทอนความดีลงไปด้วยวิธีเขียนเติมตัวหนังสือที่ไม่จำเป็น ทำให้ช้าลงไปอีกหน่อยหนึ่งทำไม ถ้ามีวิธีสะกดตัว 2 อย่างซึ่งถูกเหมือนกัน เขียนแล้วมีผลเสมอกัน ก็ควรต้องเขียนอย่างสั้น มิฉะนั้นเป็นการทอนความดีของหนังสือไทยลงไป

เพราะว่าเราต้องการเขียนเร็ว และรื่นรมย์ในการที่หนังสือของเราเขียนได้เร็วนี้แหละ เราจึงไม่ชอบวิธีสะกดตัวซ้อน เช่น อัยการ ยุคศิธรรม เป็นต้น ทลอกไปถึงคำเช่น อาชญาควัย

มีคำอีกบางคำเช่นวิชา เคยเปลี่ยนเป็นวิชา ะรอยจะกลัปนกับคำที่เราเอามาใช้ว่า พีช เคี้ยวนี้ (พ.ศ. 2478) ทำพจนานุกรมปลกดัว ช ในวิชาเสียตัวหนึ่ง เหลือเพียงวิชาอย่างแต่ก่อน ขอให้กรรมการทำพจนานุกรมมีความเจริญเทอญ

สภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติตัดตัว ช ในอาชญา ขอให้สภาผู้แทนราษฎรมีความเจริญเทอญ

เราชอบใจการตัดตัวสะกดในคำเช่นยุคศิธรรมและอาญา แต่ชอบแน่นอนเฉพาะในฐานะที่เป็นผู้อ่านและผู้เขียนร้อยแก้ว แต่ในกาพย์กลอน บางทีก็ต้องเขียนสะกดตัวซ้อนสำหรับสัมผัส ทั้งที่ย่อมจะเข้าใจกันอยู่แล้ว”

ทำการ

สงสารคำ “ทำการ” มานานแล้ว

ดูไม่แคล้วตาไปในหนังสือ

มันถูกใช้หลายอย่างไม่ว่างมือ

แต่ละมือตราตรากยากเต็มที

ตำรวจเห็นโจรหาญ “ทำการจับ”

โจรมันกลับวิ่งทยาน “ทำการหนี”

“ทำการป่วย” เป็นลมล้มพอดิ

“ทำการช” จึงหมายความว่าตายเออย ๆ

(ผสมผสานชุดที่ 3 เรื่อง “หนังสือแลคำพูด” หน้า 57—58.)

“คำว่า “โอ.เค.” เป็นคำใช้กันมาก แม้แสดงให้ผู้ไม่ชอบฟังคำพูดอย่างไร ก็ เป็นคำซึ่งใช้สะดวกเพราะสั้นแลได้ความถี่ ใช้ได้ทั้งพูดและเขียน ใช้เป็นคุณศัพท์ก็ได้ ใช้ เป็นกริยาศัพท์ก็ได้ จนไม่ว่าผู้ใดว่าใครใช้กันไปหมดรวมทั้งในการค้าขายด้วย

เมื่อเร็ว ๆ นี้สภาองคมนตรีอังกฤษพิจารณาคดีเรื่องหนึ่งซึ่งมีคำว่า “โอ.เค.” เป็นคำสำคัญอยู่ในสำนวน สภาองคมนตรีต้องตัดสินว่า คำนั้นมีความหมายหรือไม่ ถ้ามีมีอย่างไร ในที่สุดตัดสินว่า “โอ.เค.” มีความอย่างที่ใช้ใช้ และตามที่คนโดยมากเข้าใจกัน

ถ้าจะพูดสั้น ๆ ก็คือว่า สภาองคมนตรีได้ โอ.เค. ศัพท์ โอ.เค. แล้ว ควรจะถือว่าคำนั้นได้รับเกียรติให้เป็นภาษาคน

(ผสมผสานชุดที่ 4 เรื่อง “ปเกียรติกรรม” หน้า 289-290.)

ปาฐกถา

น.ม.ส. ทรงจัดพิมพ์ปาฐกถาเล่ม 1 สำหรับแจกในงานพระราชทานเพลิงศพคุณจอมมารดาของท่านเมื่อ พ.ศ. 2469 หนังสือเล่มนี้ได้รวบรวมปาฐกถาที่ทรงสวดในที่ประชุมต่างๆ รวม 7 เรื่อง และในปี พ.ศ. 2472 ได้ทรงจัดพิมพ์เล่ม 2 ขึ้น มี 3 เรื่อง ต่อมาได้มีผู้รวมพิมพ์ปาฐกถาทั้งหมดนี้เป็นเล่มแล้วให้ชื่อว่า “ประชุมปาฐกถา” นอกจากนั้นยังมีปาฐกถาเรื่องอื่น ๆ ของพระองค์ท่านอีกหลายเรื่องที่มีผู้นำมาจัดพิมพ์ในภายหลัง รวมปาฐกถาของ น.ม.ส. ที่จัดพิมพ์แล้ว มีดังนี้

1. เรื่อง “วิสาขบูชาที่บ้านชะอำ” ทรงสวดในที่ประชุมราษฎรชาวนาชาวบ้าน พระสงฆ์ เจ้านายและผู้มีบรรดาศักดิ์ซึ่งไปพักอยู่ชายทะเลที่บ้านชะอำ เมื่อวันที่ 26 พฤษภาคม 2469
2. เรื่อง “นิทานแก้ว ๆ” ทรงสวดที่สามัคยาจารย์สมาคม เมื่อวันที่ 8 ตุลาคม 2468
3. เรื่อง “สทกธรรมาธิปไตย” ทรงสวดที่สามัคยาจารย์สมาคม เมื่อวันที่ 14 สิงหาคม 2469
4. เรื่อง “เที่ยวพุกาม” ทรงสวดที่บุญอุทิศศิลปากร เมื่อวันที่ 5 มีนาคม 2468
5. เรื่อง “ปาฐกถาเสื่อป่ามณฑลกรุงเทพฯ ตอนที่ 1” ทรงสวดที่สวนสราญรมย์ เมื่อวันที่ 1 กรกฎาคม 2457
6. เรื่อง “ปาฐกถาเสื่อป่ามณฑลกรุงเทพฯ ตอนที่ 2” ทรงสวดที่สวนสราญรมย์ เมื่อวันที่ 29 กรกฎาคม 2457

7. ปาฐกถาเนื่องในวันแจกประกาศนียบัตร ตรีศที่โรงเรียนคริสเตียนวิทยาลัย
เมื่อวันที่ 30 ธันวาคม 2469

8. เรื่อง “หลักแลธรรมะแห่งหนังสือข่าว” ตรีศที่สามัคยาจารย์สมาคม เมื่อ
วันที่ 26 สิงหาคม 2470

9. เรื่อง “สัมมนาพินัยกถาในเรื่องปาลิเมนต์” ตรีศที่สามัคยาจารย์สมาคม เมื่อ
วันที่ 22 กันยายน 2471

10. เรื่อง “ความขยายตัวแห่งภาษา” ตรีศที่สามัคยาจารย์สมาคม เมื่อวันที่ 15
พฤศจิกายน 2472

11. เรื่อง “ภาวะอย่างไรหนอที่เรียกว่าชีวิไลซ์” ตรีศที่สามัคยาจารย์สโมสรสถาน
เมื่อวันที่ 27 ธันวาคม 2475

12. เรื่อง “พูดให้นักเรียนฟัง” ตรีศที่โรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย เมื่อวันที่ 28
มิถุนายน 2477

13. เรื่อง “เครื่องฝึกเยนตลแมนในออกซฟอร์ดแลเคมบริช” ตรีศที่สโมสรจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
เมื่อวันที่ 1 สิงหาคม 2476

น.ม.ส.ทรงเป็น “นักพูด” ที่มีความสามารถสูง จะเห็นได้จากการแสดงปาฐกถา
ของพระองค์แต่ละครั้งจะมีผู้ฟังสนใจติดตามฟังเป็นจำนวนมาก และตั้งใจฟังอยู่ตั้งแต่ต้นจน
จบ ทั้งนี้เนื่องจากทรงมีหลักและศิลปะในการพูด ตลอดจนเนื้อหาที่พูดก็ให้ประโยชน์แก่ผู้
ฟังเป็นอย่างยิ่ง หม่อมเจ้าหญิงพรพิมลพรรณ รัชนี้ พระชายาของพระองค์ทรงเล่าไว้ว่า

“ยังจำติดตาอยู่ไม่หาย เมื่อครั้งที่เสด็จไปประทานปาฐกถาที่สามัคยาจารย์สมาคม
ในห้องประชุมใหญ่ของสมาคมนั้น แน่นขนัดไปด้วยเก้าอี้เรียงแถวดี ๆ มีผู้ฟังนั่งแน่นจนหา
ที่ว่างไม่ได้ ตามเฉลียงแลหน้าต่างก็มีผู้คอยยืนเบียดกันอยู่ ที่สนามหญ้าถัดลงไปจากห้อง
ประชุมตรงที่ติดเครื่องกระจายเสียงก็ยังมีคนจับกลุ่มฟังกันอีกกลุ่มใหญ่ ท่านผู้ประทานปาฐกถา
เป็นผู้ไม่มีเส้นประสาท คือท่านประหม่าไม่เป็น ท่านจึงปราศจากความสะทกสะท้าน เรื่องที่
ตรีศแม้เป็นเรื่องที่ไม่ควรจะขึ้น เพราะออกจะหนัก แต่ท่านก็สามารถลำดับเรื่องขึ้นได้ด้วย
ศิลปะโวหารของท่าน ให้ฟังเข้าใจง่าย เพลินแลเกิดความรู้ความสนุกพร้อมไปในตัว มีเสียง
ฮาแซมอยู่บ่อย ๆ แต่ถึงกระนั้นก็นึกเป็นห่วงเพราะตรีศมานานเกือบ 2 ชั่วโมงแล้ว จึง
เหลียวไปสังเกตเห็นผู้ฟังว่าแสดงอาการเบื่อกันหรือยัง ก็ไปเห็นผู้ฟังยังคงตั้งใจฟังกันอยู่

เห็นบางคนกำลังอ้าปากค้างฟังต่อจากที่ได้ปล่อยหัวเราะออกมาแล้วหยก ๆ เสด็จไปประทาน ปาฐกถาคราวใดจึงได้มีผู้ต้อนรับท่านถึงภาพที่เห็นติดตาอยู่นั้นทุกคราวไป”¹

อย่างไรก็ตาม การฟังปาฐกถาซึ่งผู้แสดงกำลังพูดอยู่กับการอ่านปาฐกถาที่พิมพ์ เป็นตัวหนังสือย่อมจะได้รับความติดกัน เรื่องนี้ น.ม.ส.ทรงเขียนไว้ในคำนำของหนังสือประชุม ปาฐกถาของพระองค์ท่านตอนหนึ่งว่า

“ปาฐกถาเป็นของสำหรับพูดให้คนฟัง ไม่ใช่สำหรับพิมพ์ให้อ่าน แต่ผู้แต่งแต่ง ไว้ให้คนฟังครั้งเดียวยิ่งเสียตาก็ไม่ฉีกเสีย ฝ่ายผู้ฟังนั้นเล่า เมื่อได้ฟังแล้วถ้าชอบใจก็อยาก จะอ่านอีก เพราะได้ยินไม่แจ่มแจ้งบ้าง เพราะจำไม่ได้บ้าง เพราะอยากจะทำเป็นเครื่อง อ้างต่อไปบ้าง เหตุฉะนี้ปาฐกถาจึงลงพิมพ์กันบ่อย ๆ แต่ก็ไม่เปลี่ยนข้อสำคัญที่ว่า ปาฐกถา เป็นของสำหรับพูดให้คนฟัง หาใช่สำหรับพิมพ์ให้อ่านไม่ ความจริงเป็นเช่นนี้ผู้เรียบเรียง ปาฐกถาจึงร้อยกรองถ้อยคำติดกับที่ใช้ในเวลาแต่งหนังสืออื่น จนถึงทำให้เห็นแปลกไปจาก ตำนาธรรมศากีเป็นได้ การกล่าวปาฐกถานั้นถึงจะเขียนเตรียมไปเสร็จแล้ว เวลาพูดเข้า จริงก็ผิดเพี้ยนกันไปได้มาก ๆ เพราะสำเนียงและวิธีเน้นคำในเวลาพูดย่อมทำให้แปลกกันไป นั้นอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งข้อความหรือถ้อยคำที่ฟังนึกขึ้นได้ในขณะที่พูด หรือคำยั่วสำรวล ซึ่งขบขันในเวลาฟัง แต่ไม่ขบขันเวลาอ่านเหล่านั้นเป็นต้น ก็ทำให้ผิดกันไปอีก เหตุฉะนี้ การอ่านหนังสือปาฐกถาที่จะเหมือนฟังด้วยหูในขณะที่เจ้าของแสดงนั้นน้อยนัก

ผู้แต่งหนังสือนี้เคยฟังและอ่านปาฐกถามาถ้าจะนับครั้งก็ไม่น้อย อาจกล่าวได้ว่า ปาฐกถาบางคนฟังเพลินเพลินมากในเวลาพูด ครั้นไปอ่านภายหลังถึงจะดีก็ยังไม่สู้ฟัง ในขณะที่ ฟังไม่ได้ ปาฐกถาบางคนฟังในขณะที่พูดก็กระนั้น แต่เมื่อไปอ่านทีหลังก็ดูดีกว่ามาก ปาฐกถา บางคนเตรียมไว้ดีหนัก แต่เวลาพูดมีสำเนียงเป็นมอดกักไม้ตั้งแต่ต้นจนปลาย บางคนวาง จังหวะและประโยคสละสลวยเกินไปจนเข้าคำที่ภาษาอังกฤษใช้ว่า “พูดเหมือนสมุก” บาง คนกล่าวถ้อยคำหรือข้อความขบขัน ผู้ฟังควรจะมียิ้มหรือหัวเราะบ้าง แต่เสียเป็นฟัง เทศน์ เพราะผู้พูดพูดไม่เหมาะก็ “ต๋าน” ไปหมด ทั้งนี้เป็นด้วยวิธีการกล่าว เตรียมไว้ดี กล่าวไม่ดีก็ได้ เตรียมไว้ไม่ดีก็กล่าวดีก็ได้ รวมความก็ลงตามที่ว่าไว้ในเบื้องต้นคือว่า การ อ่านหนังสือปาฐกถานั้น จะเหมือนฟังเจ้าของพูดหาไม่ได้”²

¹ พระประวัติและพระนิพนธ์ของ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิง พระศพ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ วันที่ 22 มีนาคม พ.ศ. 2491) หน้า 89.

² พิทยาลงกรณ์, พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. *ประชุมปาฐกถา*. หน้า 7-9.

ปาฐกถาของ น.ม.ส. น่าจะมีลักษณะที่กล่าวได้ว่าคือทั้งที่ทรงพูด และคือทั้งที่ทรงเขียน ก็ยังเห็นได้จากปาฐกถาบางตอนที่พิมพ์ไว้ต่อไปนี้

“วันกลางเดือนนี้จึงเป็นที่หมายสำคัญในพระพุทธศาสนาอีกอย่างหนึ่ง ญาติพี่น้องของเราตาย ถ้าเรามีกำลังพอเราก็มีทำบุญ พระพุทธเจ้าวิเศษกว่าพี่น้องของเราเป็นกอง การประชุมกันทำบุญวันนี้จึงเป็นการสมควรยิ่งนัก พระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งของเราเพราะท่านสอนพระธรรมไว้ พระธรรมเป็นที่พึ่งของเรา เพราะเป็นเครื่องให้เราปฏิบัติที่ปฏิบัติชอบ พระสงฆ์เป็นที่พึ่งของเรา เพราะท่านจำธรรมะของพระพุทธเจ้าไว้สอน ถ้าท่านไม่จำและเรียนต่อ ๆ กันมา บ้านนี้ไม่มีใครรู้พระธรรม และอาจลืมพระพุทธเจ้าแล้วก็ไม่ได้ เหตุฉะนั้นพระพุทธเจ้า พระธรรมของพระพุทธเจ้า และพระสงฆ์คือสาวกของพระพุทธเจ้า จึงเป็นไตรสรณะ คือที่พึ่งทั้ง 3 ของเรา

(วิสาขบูชาที่บ้านชะอำ หน้า 14—15.)

“คนเราโดยมากถ้าจะมัวแต่คอยให้ผู้อื่นช่วยอยู่แล้ว ก็ไม่อาจเจริญรุ่งเรืองไปได้ เพราะไม่มีใครจะมาคอยช่วย เมื่อไม่มีใครคอยช่วย ก็ต้องช่วยตัวเอง เปรียบเหมือนคนทกล้ม จะไปมัวนอนคอยให้คนมาช่วยให้ลุก ก็อาจจะต้องนอนอยู่นานหนักหนา ถ้าลุกขึ้นเองได้ก็ไม่ต้องลุกขึ้นเอง ถ้าล้มพังขาดลุกไม่ได้ ก็ต้องเอาแขนช่วยยึดหรือจุนให้ลุกจนได้

ถ้าเราไปเจอช้างตก เราคงจะวิ่งหนีหรือขึ้นต้นไม้ หรือหลีกเลียงอย่างอื่นให้พ้นมันไปเสีย นั่นคืออะไร ก็เราช่วยตัวเองไม่ให้มันทำอันตรายเราได้ ถ้าเราไม่ช่วยตัวเอง จะคอยให้คนอื่นมาหามเราหนีช้าง ก็เห็นจะเอาตัวไม่รอดทุกที

ตามธรรมชาติตามมนุษย์ คนทุกคนต้องการจะช่วยตัวเองอยู่เสมอแล้ว แต่การช่วยตัวเองในการทรัพย์สินเงินทองนั้นย่อมมีเล่ห์เหลี่ยมมาก ก็ไม่เห็นง่าย ๆ เหมือนเมื่อทกล้มหรือหนีช้างตก แต่ใจความก็อย่างเดียวกัน

การช่วยตัวเองในการทรัพย์สินเงินทองนั้น ลำพังคนๆ เดียวมักจะช่วยไม่ค่อยไหว เพราะมีกำลังกาย กำลังทรัพย์ และกำลังปัญญาอันน้อย จึงต้องรวมกำลังกันหลายๆ คน ร่วมใจกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว ต่างคนต่างช่วยกันให้สำเร็จ เมื่อช่วยกันสำเร็จธุระไปทั้งหมดแล้ว ธุระของตัวเองซึ่งเป็นส่วนหนึ่งอยู่ในหมู่ ก็พลอยสำเร็จไปด้วย

การจัดสหกรณ์เป็นการช่วยกันอย่างที่ว่านี้ จึงเรียกว่าช่วยกันช่วยตัวเอง”

(สหกรณ์บางรูปในอินเดีย หน้า 91—93.)

“อันที่จริงความเดือดร้อนเป็นของธรรมดาที่มีประจำอยู่ในโลก เพราะสุขกับทุกข์ เป็นของคู่กัน เหมือนความเกิดกับความตาย คนเราจะเอาแต่ความเกิดไม่เอาความตายด้วย นั้นไม่ได้ เหตุคั้งนี้ มนุษย์สามัญจะหลีกเลี่ยงความเดือดร้อนรำคาญไม่ให้มีเลยนั้น เหลือที่จะ หลีกเลี่ยงได้ ถ้าใครคิดว่าจะไม่ประสบความรำคาญใหญ่โตเพราะจะคอยหลบเลี่ยงไม่เกี่ยวข้องกับอะไรที่ใหญ่โต ฉะนั้นคนนั้นก็คิดผิด เพราะถ้าเป็นผู้หลีกเลี่ยงอยู่เช่นนั้น ไม่คุ้มกับความ รำคาญเสียเลย ถ้าความรำคาญมีมาแต่เพียงเล็กน้อยก็กลายเป็นใหญ่ เป็นต้นว่า คนที่ไม่เคย ปวดฟันเลย ถ้าถึงคราวเสียวฟันเล็กน้อย ก็คงจะกินไม่ได้นอนไม่หลับ หรือคนที่ไม่เคยถูก ยุงกัดเลย ถ้าถูกกั๊กสักตัวเดียวก็คงจะเจ็บปวดเป็นการใหญ่กว่าคนธรรมดาเป็นอันมาก ฉันทไต ก็ดี คนที่หลีกเลี่ยงการงานเพื่อจะหลบความรำคาญใจนั้น ถ้าถูกความรำคาญเข้าเมื่อไร ถึงจะเล็กก็กลายเป็นใหญ่ เพราะไม่พร้อมที่จะต่อสู้ จะต้องเห็นตเห็นน้อยทั้งปัญญาและกำลัง ในเรื่องความรำคาญหยิบมือ นับว่าเป็นการเปลืองเปล่า เพราะไม่มีสาระอะไรเลย”

(คริสต์เนื่องในวันแจกประกาศนียบัตรโรงเรียนคริสเตียน ฯ หน้า 250—251.)

“หนังสือข่าวที่ดีจะต้องตั้งหลักกว่าจะเป็นผู้รับใช้ประชุมชน แต่ในการทำงานซึ่งทำ เพื่อประโยชน์แก่ประชุมชนนั้น จะแถมประโยชน์ตนเข้าด้วยก็ไม่ขัด แท้จริงเมื่อตนเองรวม อยู่ในประชุมชน ประโยชน์ตนก็ต้องรวมอยู่ในประโยชน์ของประชุมชนด้วยบ้าง ที่กล่าวว่า เพื่อประโยชน์แก่ประชุมชนนั้น ไม่หมายความว่าทำการไม่เห็นแก่ตัวเลย เพราะจะเอาบุญ หมายความว่าทำประโยชน์เป็นขั้นเป็นอันในทางบอกข่าวซึ่งไว้ใจได้ ในการทำปัญญาให้เกิด ใน การบำรุงสุจริตเป็นปฏิบัติต่อสุจริต และอดทนความเจริญแห่งประชุมชนทั่วไป หนังสือ ข่าวฉบับใดทำได้เช่นนี้ก็เป็นที่นับถือแลเป็นที่ไว้ใจของผู้อ่าน ซึ่งจะมีมากและจะตั้งเป็น หลักฐานแน่นอนหาได้เพราะเหตุนี้”

(หลักธรรมแห่งหนังสือข่าว หน้า 279—280.)

“หนังสือข่าวต้องรู้สึกความรับผิดชอบของตน ไม่ใช่แต่ในทางกฎหมาย คือการ กล่าวหมิ่นประมาทเป็นต้น ต้องรับผิดชอบต่อธรรมะในใจของตนเองด้วย ศาลอาญาและ ศาลแพ่งนั้นก็สำคัญออก แต่ศาลยุติธรรมในใจของตนเองสำคัญกว่า สิ่งใดถ้าศาลยุติธรรม ในใจของตนเองตัดสินว่าผิด ถ้าขึ้นทำสิ่งนั้นก็เกิดมัวหมอง ไม่มีความเจริญ

หนังสือข่าวเป็นผู้เข้ารับหน้าที่โดยความสมัครของตนเอง คือหน้าที่ที่จะนำข่าวมา
กล่าวให้ประชุมชนซื้อหนังสืออ่าน ก็คือมีศรัทธาว่าหนังสืออันปฏิบัติหน้าที่ด้วยดี ก็อนำ
ข่าวจริงมากล่าว และแสดงความเห็นที่ถูกต้องเป็นต้น ถ้าข่าวเป็นข่าวไม่จริง ความเห็นเป็น
ความเห็นเหลวไหล ก็ทำให้เสียศรัทธา เป็นการล่อลวงผู้เชื่อ ใช้ไม่ได้”

(หลักและธรรมะแห่งหนังสือข่าว หน้า 302--303.)

“การนำเอาภาษาโบราณของอินเดีย คือสังสกฤตและบาลีมาใช้ นั้น บางทีก็เพราะ
จำเป็น บางทีก็เพราะสะดวก แต่บางทีไม่ใช่เพราะจำเป็นหรือสะดวก อาศัยเอาศัพท์มาใช้
เพื่อจะอวดตึกแก่เท่านั้น ครั้นตึกแก่ถูกอวดหนักเข้า ผู้อวดเพลินจนไม่ชี้ตึกขึ้น ก็เลยเป็น
โรคตึกสังสกฤต คนใช้ชนิดนี้เวลาได้ตึกขึ้นนารีสังสกฤตมาใหม่ๆ เป็นเวลาโรคหนักที่สุด
ข้าพเจ้าเองก็เคยเป็นโรคชนิดนี้อยู่พักหนึ่งหลายปีมาแล้ว แต่เดี๋ยวนี้อาการค่อยทุเลา เป็นต้น
ว่า เมื่อจะพูดถึงคนฆ่ากันตายก็ว่าฆ่ากันตาย ออกมาไทยๆ ไม่ว่าฆาตกรรม ถ้าจะพูดถึงคน
ฆ่าตัวตาย ก็พูดออกมาโง่ๆ ว่าฆ่าตัวตาย ไม่ว่าจะอัตวินิบาตกรรม ถ้าจะว่ากลางคืนก็ว่าออก
มาตรงๆ ไม่ว่า “โนยามรัตติกาล” ราวกับเทศน์มหาชาติตั้งนี้เป็นต้น เมื่อข้าพเจ้าหัดอ่าน
ตัวหนังสือสังสกฤตออกตัวมเต็มและได้ตึกขึ้นนารีมาใหม่ๆ กำลังตื่นความรู้ตึกขึ้นนารี คำ
อะไรๆ ก็นึกจะให้เป็นสังสกฤตไปหมด เมื่อจะเขียนว่า ข้าвтัง ก็แทบจะเบ็ดคั่นตึกขึ้นนารี
เพื่อจะได้ความว่าควรเขียนข้าвтังค์ หรือข้าвтังค์ หรือข้าвтังค์บ้างกระมัง พุทที่จริง ถ้า
เบ็ดคั่นตึกขึ้นนารีสังสกฤตก็ไม่ค้นเก้อ เพราะจะได้ความว่าในลุ่มแม่น้ำสาธิตอนบนมีคน
จำพวกหนึ่งเรียกว่าตังคณ ถ้าเราเหมาเอาว่าไทยรู้จักข้าвтังมาจากแขกพวกนั้น ก็เห็นจะพอ
เขียนได้ว่าข้าвтังค์คอกกระมัง ที่ว่านี้ท่านอย่าพาเชื่อ ข้าพเจ้าไม่เคยคิดจะเขียนข้าвтังค์
เป็นแต่สมมติตัวอย่างให้สะใจเท่านั้น การที่เอาคำไทยแท้ๆ ไปยกให้สังสกฤตหรือบาลีนั้น
หาตัวอย่างจริงๆ ก็ไม่ยาก แต่ตัวอย่างจริงๆ มักจะใหม่ๆ การยกตัวอย่างใหม่ๆ มาพูดไม่สู้ดี
อาจถูกออกกรับ อันที่จริงเราพูดถึงวิธีไม่ใช่พูดถึงบุคคล ซึ่งเราไม่รู้ตัว แต่อาจถูกออกกรับ
ก็ได้

อาการโรคตึกสังสกฤตมีสำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือเมื่อต้องการคำใหม่ก็ตรงใส่สังสกฤต
ทีเดียว ข้อนนี้อาจยกตัวอย่างจริงๆ ให้เห็นง่าย ๆ แต่การยกตัวอย่างจริงๆ นั้นไม่ใช่คดีของ
คนซึ่งขาดคณด้วยถูกออกกรับ เพราะฉะนั้นจะต้องสร้างตัวอย่างขึ้น ต่างว่าจะคิดหาคำเรียกฟูกบด

เป็นภาษาไทย เปิดศึกชั้นนารีส์สกัดได้คำว่า บาทาทกกันทุก คนอื่นได้ยินนี้กว่าเรียก ฟุคบอลเห็นจะง่ายกว่า ถ้าเรียกฟุคบอลไม่สู้ถนัดปาก จะเรียกฟุคบอนก็ยังไม่ได้ หรือถ้าจะขึ้น แปลเป็นไทยให้จนได้ ก็เรียกว่า หมากหิน เสือรู้แล้วรู้รอด”

(ความขยายตัวแห่งภาษา หน้า 424—426.)

นิทานและประมวลนิทาน

น.ม.ส. ทรงรวบรวมเรื่องเล่าซึ่งเคยนิพนธ์ลงในหนังสือพิมพ์ต่างๆ เช่น ลักวิทยานิทานเกราะทั้ ทวีปัญญา และประมวลนิทานเป็นต้น รวมทั้งบางเรื่องที่ยังเขียนขึ้นใหม่ จัดพิมพ์เป็นเล่มเมื่อ พ.ศ. 2473 รวม 2 เล่ม เรียกว่า “นิทานของ น.ม.ส.” และ “ประมวลนิทานของ น.ม.ส.” มีเรื่องต่างๆ ดังนี้

นิทานของ น.ม.ส. มี 17 เรื่อง คือ

1. ทางแมว	2. นางจินตลีลา
3. ยาแก้โรครัก	4. จับผู้หญิงสองมือ
5. คนเคียวรอดตาย	6. คาเบ็ดกับยายแมว
7. สู้กันด้วยกลืนยาพิษ	8. ทหารพระเจ้าราชาธิราช
9. ลายตามหน้า	10. ถึง 30 เปอร์เซ็นต์
11. สืบสรรพการ	12. อะไรแน่หนอ
13. ปลาหมอคายเพราะปาก	14. รอดตายเพราะเผล
15. โมเตอร์คาร์ใหม่	16. ความรักของนางพญา
17. ความคึกคึกผล	

ประมวลนิทานของ น.ม.ส. มี 11 เรื่อง คือ

1. เรื่องค่างๆ เรื่องที่ 1	2. ทำตามฝัน
3. นิทานกันโซกราบเกียรติ	4. หงส์
5. กลซ้อนกล	6. นางเทวยานี
7. ประกวกโง่	8. ยื้อชวอชชิงตันกับชวาน
9. กลแก้กัน	10. กล้องกัน
11. ภูตพุก	

เรื่องทั้งหมดนี้ทรงนิพนธ์เป็นร้อยแก้วล้วน ยกเว้นเรื่องนิทานกั้นโชครามเกียรติ์ เรื่องเดียวที่ทรงนิพนธ์เป็นโคลงสี่สุภาพ เรื่องเล่าของ น.ม.ส. ที่เรียกว่า “นิทาน” นี้มีหลายรส ซึ่งให้ความบันเทิงแก่ผู้อ่านเป็นอันมาก และถ้าพิจารณาถึงรูปแบบการเขียนแล้ว เรื่องเหล่านี้มีลักษณะเป็นนิทานสมัยใหม่ หรือที่เรียกว่า เรื่องสั้น มากกว่าที่จะเป็นนิทานแบบโบราณ ซึ่งจะสังเกตได้จากบางเรื่อง ดังต่อไปนี้

หมอแสง “อ้าวท่านอาจารย์เขี้ยวมาแล้วแหละ กำลังพูดถึงอยู่เดี๋ยวนี้ ยังกะท่านรู้เทียวใหม่ละ”

ขรวเขี้ยว “บางที่ก็รู้งาน”

หมอแสงแลดูตานายบุญทัต “ใหม่ละ” นายบุญทัต “ก็พี่หมอพุดกั๊งออกเอ๊กไต้ยีนไปถึงกลางถนนท่านก็ได้ยินอยู่เอง”

หมอแสง “ไม่ใช่พ่อบุญ ไม่ใช่ยังงั้น ท่านรู้ก็อย่างหนึ่ง (หันไปพูดกับขรวเขี้ยว) พ่อบุญนี่ไม่เข้าใจขอรบ ท่านอาจารย์ลองอธิบายสักทีว่าท่านรู้อย่างไร”

ขรวเขี้ยว “ของอย่างนี้อธิบายยาก ปสก”

นายบุญทัต “ยากจริงเป็นแน่”

หมอแสง “ใหม่ละ ว่าแล้วว่าทำไมเชื่อ ๆ พอพบท่านเข้าก็คงต้องเชื่อ ท่านพูดคำเดียวก็เชื่อแล้ว แม่อัน แม่อันแน่ะ ท่านอาจารย์ท่านมาแน่ะ”

อัมแดงอันตะโกนตอบออกมาว่า “เตี้ยยะ หม้อข้าวกำลังเดือดอยู่ยะ”

(ทางแมว หน้า 9-10.)

“ข้าพเจ้าเคยมีชื่อเสียงว่า ไม่ใคร่รู้จักขมิถเขมียเงินทอง อยู่ข้างจะเป็นคนสุรุษสุร่าย จับจ่ายแต่ล้วนของที่ไม่ควรซื้อหา แล้วยังมีหน้าข้าไม่รู้จักชวนชววยในทางที่จะหากินให้เป็นอันแน่นอนอันใดได้ด้วย การที่ข้าพเจ้ารู้จักอยู่อย่างเดียวแต่การจับจ่ายเช่นนี้ ข้าพเจ้ามีทางที่จะยกโทษตัวเองได้อยู่อย่างเดียว แต่ที่เวลานั้นข้าพเจ้ายังเป็นคนพึ่งรุ่นหนุ่ม และถึงเวลานั้น ข้าพเจ้าจะเป็นคนไม่มีไหวพริบ มีความคิดน้อยเท่าใดก็ดี เวลานั้นข้าพเจ้ายังกลับฉลาดน้อยกว่าเดี๋ยวนี้ไปเสียอีก ข้าพเจ้าอยากขอทราบ ให้ใครมาชี้ตัวหน่อยเถิดว่าหนุ่มคนไหนไม่ชอบใส่เสื้อตัดดี เกือกรูปงาม หรือไม้เท้าหัวหุ้มทองบ้าง คนที่พอจะใช้ของ

เช่นนั้นได้แล้วคงใช้ทั้งนั้นมิใช่หรือ ดุจเท้าคู่ละสามบาทเช่นนี้ ใส่คู่สบายกว่าดุจเท้าคู่ละบาทมากเพราะเหตุใด เพราะเรารู้สึกได้ว่าเรื่องดุจเท้าแล้วใครจะมาคิดเทียบเราว่าใช้ของเลวเป็นไม่ได้แล้วจึงเลยรู้สึกภูมิใจ การที่รู้สึกภูมิใจนั้นแปลว่ารู้สึกสบายใจ แลการที่รู้สึกสบายใจค่าที่ได้ใส่ดุจเท้าคู่ละสามบาทนั้น จะไม่เรียกดุจเท้าคู่ละสามบาทว่าใส่สบายได้หรือ...”

(จับผู้หญิงสองมือ หน้า 81-82.)

“ในตอนที่ครูเทพหรือนายมยุรคนใดคนหนึ่งพูดขึ้นถึงวิธีที่อังกฤษกับฝรั่งเศสช่วยกันตีโอบบีกขวาฟอนกลุกนายทัฟเยอรมัน ว่าคงจะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ คุณผลคัก้านทันทีว่าเข้าใจผิด วางช่อมช้อนและฉวยมะเขือเจ้าพระยาวางลงบนพรม อธิบายว่า “นี่แน่ะเห็นไหมล่ะ ต่างว่ามะเขือเจ้าพระยานี้คือชาลองซ์ (หยิบหอมฝรั่งจากผัก) หัวหอมนี้คือชัวซองซ์ ระหว่างถ้วยสองใบนี้คือแม่น้ำเมอซ์...”

นายมยุรหยิบถ้วยน้ำชาขึ้นดื่ม “น้ำแม่น้ำเมอซ์นี่ จืดสนิท”

คุณผล “เห็นไหมล่ะ มีคสองเล่มนี้วางเป็นรูปคิม จะหนีบทัพนี้เหมือนปูหนีบเห็นไหมซ้าคักกุกมีคหนีบก็เข้าท่าน้แหละจบลี”

ครูเทพ “ถ้าถูกมีคหนีบก็เห็นจะเต็มที หรือถ้าถูกปูบาทก็แย เสมอกับถูกงูขวิดหรือถูกควายร้ด เจ็บแสบไม่ใช่เล่น”

คุณผลไม่ทันได้ยินด้วยกำลังเพื่องอธิบายต่อไปว่า “เห็นไหมล่ะ จานส้มโอ้นคือปารีส พัดขนนกนี้คือแม่น้ำมาน ถ้าแม่ทัฟฝรั่งเศสเก่งจริงต้องทำอย่างนี้ คือในชั้นต้น...”

นายมยุร “ซ้าก่อน ส้มทัฟยุพรราชเสียทั้งทัฟ”

คุณผล “ไม่ส้ม อยากรู้ว่า ไม่ส้ม ซามขนมปลากริมนี้คือทัฟยุพรราช กำบสเหล่านี ๆ ต้องอย่าลืมว่าทหารม้าของเยอรมันคือพวกอูลานอยู่เคลื่อนไปทั้งนั้น (หยิบเตงกวาเต็มกำมือ) นี่เตงกวาเหล่านีคืออูลาน เคลื่อนไปหมกในแถบนี้”

ครูเทพ “ส่งอูลานมานี้สักคนเถอะ อ้ายเพื่อนกันกำลังกินกะปี้แก้ว จะเล่นส่งอูลานไปรบเสียหมคักก็แกล้งกันนะซี้”

คุณผล “นี่แหละ เห็นไหมล่ะ เห็นไหมล่ะ สนามรบเป็นอย่างนี้ คราวนี้...”

นายมยุร “อ้ายเทศย์ นั้นมึงเข้ามาดมปารีสทำไมวะ ไม่ใช่อาหารของมึงเลยนี่
อ้าว อ้ายทานพก็มากระดิกหางอยู่นั่นอีกตัวหนึ่ง”

เจ้าของบ้าน “เอาตามแม่น้ำมานต๋อยหัวมันเข้า”

นายมยุรจួយแม่น้ำมานขึ้นมากัดแกว่ง อ้ายเทศย์กับอ้ายทานพหนีไป

คราวนี้คุณผลลุกไปหยมร่วมแลไม้เท้ามาหลายอัน “นี่แน่ะ หน้าทัพอังกฤษและ
ฝรั่งเศสอย่างนี้ รวมกันทัพฝรั่งเศส กันนั้นฝรั่งเศส ไม้เท้าอันนี้ทัพอังกฤษ ตั้งยันทัพ
เยอรมันอยู่อย่างนี้ อังกฤษหันขวับทำนี้ (ติดครุเทพ) อ้าวครุเทพขยับหน้อยเถอะ”

เจ้าของบ้าน “อย่าขยับ ถ้าเซอร์ยอนเฟรนด์ต้องการที่สำหรับหันทัพ ก็ต้อง
ถอยหลังลงไปให้พ้นครุเทพ”

คุณผล “โอ้แหละ ที่นี้ทัพอ นี่แน่ะเห็นไหมละ อังกฤษหันขวับทำนี้ ฝรั่งเศส
คอนนั้นกันขึ้นไปข้างหน้า พวกเหล่านี้รุกขยับเข้าไปข้าง ๆ”

นายมยุร “ซ้าก่อน จานส์มไอนันคือปารีส แกจะขยับปารีสไปข้าง ๆ เจี้ยวหรือ”

คุณผลกำลังลุกขึ้นขยับหน้าทัพต่าง ๆ ครั้นได้ยืนชัตคอเข้าก็กลับนั่งลง แต่
หานั่งบนพรมไม้ โพล์นั่งลงบนที่พยุพราช ครุเทพกับนายมยุรบนใหญ่ เพราะแกชอบกิน
อาหารพยุพราชทั้งสองคน

เจ้าของบ้าน “ทัพพยุพราชบาทเอาบ้างหรือเปล่านั้น”

นายมยุร “ยกปารีสมาวางทางนี้เถอะ เตี้ยวจะนั่งทับปารีสแตกเสียหรือก เล่นหนึ่ง
ทับไปบนกองทัพมันไม้แตกจะทนไหวหรือ ถ้านั่งทับทัพอื่นก็พอยังชั่ว นี่ทับทัพพยุพราชจึง
เหนียวไปครึ่งผืนพรม”

เจ้าของบ้าน “ทำไมไม่ลองกินปารีสบ้างละ”

นายมยุรหยิบกิน “อ้อ ปารีสนครชัยศรี เกราะหัดไม้ทันแตก”

ครุเทพ “ทัพพยุพราชแตกจนไหลไปเปื้อนแม่น้ำมานเหนียวไปตั้งนี้ แล้วก็อย่างไร
อีกต่อไปละ”

นายมยุร “ทัพฝรั่งเศสทัพนี้ (รวมครุเทพ) ก็เหนียวไปครึ่งทัพ”

เจ้าของบ้าน “อ้ายนัทก็หายเป็นนัท ไปยืมผ้าผืนเล็กเสียไป เลิกสงครามกันเสียที่
(เรียกบ่าว) เฮ้ย อ้ายมั่ว เรียกเจ๊กเอาผ้าชุบน้ำมาเช็ดเสียที่เดอะวะ”

เจ๊กถือกระป๋องน้ำและผ้าเข้ามาถามว่า “นายเดอาซ่า เช็ดลายซ่า”

ครูเทพ “เช็ดทักพยุพราช”

เจ๊กไม่เข้าใจ “ทักพยุพาลาด” (แลดูพรมแล้วเข้าใจ) “ฮือ หนมปากิม”

(ความคิดคุณผล หน้า 437—440.)

หลาน “เล่าอะไรนะลุง”

ลุง “เล่าเรื่องย็อชอชชิงตันและขวานของเขานะซี”

หลาน “ขวานของย็อชหรือลุง”

ลุง “อย่างนั้นซี เมื่อย็อชยังเล็ก ๆ อยู่...”

หลาน “เล็กเท่าไหนลุง เท่าฉันได้ไหม”

ลุง “ได้”

หลาน “ขวานล่ะลุง”

ลุง “ขวานก็เล็กนะซี”

หลาน “เล็กเท่าย็อชหรือลุง”

ลุง “ไม่ใช่ ย็อชเท่าเจ้า”

หลาน “ขวานก็เท่าฉันด้วยนะซี ขวานกับย็อช กับฉันเท่ากันหมด”

ลุง “ไม่ใช่ เจ้าไม่เข้าใจ ลุงจะตั้งต้นเรื่องใหม่”

หลาน “เรื่องอะไรนะลุง”

ลุง “เรื่องย็อชกับขวานของเขานะซี”

หลาน “อ้อ!”

ลุง “เมื่อย็อชยังเล็กอยู่นั้น บิดาของเขาให้ขวานหนึ่งเล่ม”

หลาน “บิดาใครนะลุง”

ลุง “บิดาย็อชนะซี แล้วบิดาสั่งย็อชให้ระวังให้คี”

หลาน “ระวังอะไรนะลุง”

ลุง “ระวังขวานนะซี”

หลาน “ไม่ใช่ระวังบิดาคอกหรือ”
 ลุง “ไม่ใช่ ระวังขวานเพราะกลัวจะบาดมือ”
 หลาน “มือบิดานะ”
 ลุง “ไม่ใช่ มือย้อช แล้วย้อชไปตัดต้นไม้ของบิดาเข้า”
 หลาน “อ้าว ไหนว่าขวานบาดมืออย่างไรเล่า”
 ลุง “ใครว่าบาด”
 หลาน “ลุงว่าเมื่อสักอย่างไรเล่า”
 ลุง “เปล่าลุงไม่ได้ว่า เมื่อย้อชตัดต้นไม้ลงแล้วบิดาเห็นเข้าก็โกรธ”
 หลาน “โกรธใครนะลุง”
 ลุง “โกรธคนตัดต้นไม้”
 หลาน “อย่างนั้นก็โกรธย้อชนะซี”
 ลุง “ไม่ใช่....”
 หลาน “อย่างนั้นย้อชไม่ได้ตัดต้นไม้ะซี”
 ลุง “ย้อชตัด....”
 หลาน “อย่างนั้นบิดาย้อชก็ไม่ได้โกรธคนตัดต้นไม้ะซี”
 ลุง “โกรธคนตัดต้นไม้...”
 หลาน “แต่ไม่ได้โกรธย้อช”

ลุงเป็นคนมีขันติมากก็จริง แต่เรื่องย้อชขวอชิงตันกับขวานนั้นเล่ายังไม่จบมาจนบ้านนี้ หลานเลยไม่ทราบว่ามีบิดาย้อชโกรธใครแน่”

(ย้อชขวอชิงตันกับขวาน หน้า 174—177.)

เรื่องของนักเรียนเมืองอังกฤษ

เรื่องนี้ น.ม.ส. ทรงนิพนธ์ลงในหนังสือวิธานรายเดือนเมื่อปี พ.ศ. 2442 ซึ่งเป็นปีที่เสด็จกลับจากศึกษา ณ ประเทศอังกฤษ และจัดพิมพ์เป็นเล่มเมื่อปี พ.ศ. 2459 น.ม.ส. ทรงเล่าเรื่องเกี่ยวกับพระองค์เองเมื่อคราวตามเสด็จพระราชดำเนินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประพาสยุโรป และได้รับพระบรมราชานุญาตให้อยู่ศึกษาต่อ ณ ประเทศอังกฤษ ทรงเล่าอย่างละเอียดตั้งแต่เริ่มเตรียมสิ่งของก่อนออกเดินทาง การเดินทางผ่าน

เมืองต่างๆ จนกระทั่งถึงประเทศอังกฤษ จากนั้นทรงเล่าถึงระบบการศึกษาตลอดจนชีวิตของนักเรียนมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ และออกซฟอร์ด พระองค์ท่านทรงศึกษาอยู่ที่อังกฤษเพียง 2 ปีเศษก็ต้องเสด็จกลับมารับราชการโดยด่วนซึ่งที่กล่าวไว้แล้วในพระประวัติตอนการศึกษา นับว่าเรื่องนี้ได้ให้ประโยชน์ในแง่การศึกษาพระประวัติและให้ความรู้ความบันเทิงแก่ผู้อ่านเป็นอันมาก ดังจะเห็นได้จากพระนิพนธ์บางตอน ต่อไปนี้

“เมืองเวนิซเป็นเมืองประหลาดเมืองหนึ่งในโลกนี้ ก็เป็นเมืองที่มีคลองแทนถนนไปทุกแห่งทุกหน คนบางจำพวกเขาว่ากรุงเทพฯ เราชั้นเป็นเมืองเวนิซในทิศตะวันออก เพราะมีคลองมากเหมือนกัน ส่วนตัวข้าพเจ้าเองนั้นจะให้เห็นกรุงเทพฯ เหมือนเมืองเวนิซมากกว่าเหมือนเรือนายกะตาในดวงพระจันทร์นั้นหามิได้ ถ้าจะเรียกกรุงเทพฯ ว่าเหมือนเวนิซ เหตุต่างเมืองต่างมีคลองแล้ว จะเรียกกรุงเทพฯ ว่าเหมือนลอนดอนก็ได้ เพราะต่างเมืองก็ต่างมีถนนเหมือนกัน

คลองในเมืองเวนิซนั้นมีประมาณ 150 คลอง มีสะพาน 378 สะพาน ทำให้เมืองที่ยาว 10,000 เส้น กว้าง 3,600 เส้นนั้นเป็นเกาะเล็ก ๆ ไปถึง 117 เกาะ เรือที่ใช้กันคือเรือใบคัทวองนท้ายงอน ที่เรียกกอนโดลา มีประมาณ 5,000 ลำ ทาทำทั้งสิ้นด้วยมือกฎหมายบังคับให้เป็นดังนี้ เวลาถึงนออะไรแล้วเรือเหล่านี้มาประชุมกันงุงวมมาก ตึกบ้านเรือนทั้งหลายนั้นเป็นอย่างที่เขาเรียกว่าหวักระโคลงน้ำโดยมาก และขอให้ท่านผู้อ่านคิดดูว่าคลองแคบๆ ขนาดสักครึ่งคลองตลาดข้างนี้ มีกำแพงเรือนลงมาจดน้ำทั้งสองข้าง และกำแพงนั้นเป็นกำแพงสูงอย่างเกลี้ยงๆ ไกลจากความสะอาดเป็นอันมากดังนี้ คลองนั้นจะงามหรือไม่

(เรื่องของนักเรียนเมืองอังกฤษ หน้า 188—189.)

“การฟังเล็กเซอร์นั้นเป็นทางเรียนอย่างที่ต้องทำกันทุกคน คือถึงกำหนดต้องไปนั่งฟังเสียชั่วโมงหนึ่ง มีสมุดโน้ตกับปากกาหรือดินสอไปด้วย เขาเล็กเซอร์ว่าอะไรเราก็จดตามที่จะจดได้ การจดเล็กเซอร์ไม่ใช่ของเล่น เพราะท่านผู้เล็กเซอร์ท่านมาที่ท่านก็ดกๆ เสียชั่วโมงหนึ่ง บางคนพูดเร็วจนจดไม่ทัน แล้วยังมีหน้าซ้ำฟังไม่ใคร่ทันด้วย ยิ่งไม่ใคร่มีความรู้ในข้อที่เล็กเซอร์ช่วยแล้ว ก็อยู่ข้างจะหาวนอนเสียโดยมากกว่าอื่น หรือไม่อย่างนั้นก็ต้องหัดเป็นช่างเขียน คือนั่งวาดรูปท่านผู้เล็กเซอร์ หรือพวกผู้หญิงซึ่งมาฟังเล็กเซอร์อยู่ด้วย

กันนั้นไปตั้งแต่ต้นจนปลาย บางทีชั่วโมงหนึ่งได้รูปหลายรูป สมุดโน้ตของนักเรียนบางคน เต็มไปด้วยรูปทั้งนั้น ไม่ว่าจะเป็นรูปผู้เล็กเซอร์ รูปผู้หญิง รูปสำเภาสภากระโคงมีพร้อม หากว่า หนังสือไม่ใคร่เห็นเลย หรือเขาจะใช้จดด้วยรูปแทนตัวหนังสือได้บ้างกระมัง การที่นักเรียน นั่งหาเวลานอนหรือนั่งเขียนรูปเล่นเช่นนั้น ถ้าท่านผู้เล็กเซอร์จะเห็นก็ไม่ว่าอะไร เป็นการแล้วแต่ จะไปปรก เพราะบางทีเขาจะรู้เรื่องผู้เล็กเซอร์นั้นตลอดแล้ว ไม่ต้องจดไปอีกให้บ่วยการทำไมท่านผู้เล็กเซอร์จะทราบได้ว่าเขาไม่จดด้วยช้เก็ยจ หรือไม่จดด้วยเขาทราบอยู่ตลอดแล้ว

ส่วนคนที่หมั่นจดนั้นต้องเขียนเสียเกือบตายไม่มีใครได้หยุด หุกี่พัง มือก็เขียนไปพร้อมกัน ถ้าตรงไหนจดไม่ทันแต่ไม่สำคัญก็ทิ้งเสียบ้าง ถ้าวันไหนถูกคราวต้องฟังผู้เล็กเซอร์นั้นแล้วไปฟังผู้เล็กเซอร์นั้น แล้วไปฟังผู้เล็กเซอร์นั้นต่อ ๆ กัน ไปสามชั่วโมงดังนี้แล้ว ช่างเมื่อยข้อมือจะหักเสียให้ได้ ถ้าเข้าไหนถูกเข้าอย่างนั้น ก็อย่าหมายเลยว่าจะทำอะไรได้อีกเพราะรู้สึกเหนื่อยมือเหนื่อยหัวอย่างที่ว่าผู้เล็กเซอร์เรียกมันสมมองเหนื่อย จะทำการได้อีกก็ต่อกลางคืน สมุดโน้ตของข้าพเจ้านั้น มาเดือนนี้เอามาอ่านไม่ออกก็มีมาก เพราะเวลาจดต้องช้ชู่ ๆ ไปให้เร็วพอตามคำผู้เล็กเซอร์ อย่าให้หลุดไปเสียได้ เพราะฉะนั้นลายมืออยู่ข้างจะไม่สู้ได้การอยู่สักหน่อย”

(เรื่องของนักเรียนเมืองอังกฤษ หน้า 288—289.)

“ในยูนิเวอซิตีเคมบริจมีคอกเลขหลายแห่งก็จริง แต่ยังมีพวกนักเรียนที่ไม่มีคอกเลขอีกพวกหนึ่ง เป็นนักเรียนยูนิเวอซิตีเหมือนกัน แต่ไม่ได้คอกเลขใด มักถูกถามว่าเป็นพวกไม่มีตำแหน่งแห่งโคน หากใครจะคบกับพวกคอกเลขได้เท่าใดไม่ นักเรียนพวกนี้เรียกว่า “นอนคอลลีเยต” แปลว่าไม่มีคอกเลข แต่มักเรียกกันสั้น ๆ ตามภาษานักเรียนว่า “นอนคอลลี” โดยมากพวกนอนคอลลีนี้เวลาเข้าอยู่ในยูนิเวอซิตีไม่ต้องไล่เสียก่อน เพราะการไล่เข้านั้นเป็นของคอกเลข ความสนุกของผีไม่มีศาลคงจะมีน้อยอย่างไร ความสนุกของพวกนอนคอลลีก็น้อยอย่างนั้น เพราะไม่มีคอกเลขจะเข้าอยู่ ไม่มีหोजจะไปกินข้าว และสิ้นความรื่นเริงที่นักเรียนคอกเลขได้รับนั้นโดยมาก การที่ข้าพเจ้าเทียบนักเรียนนอนคอลลีกับผีไม่มีศาลนั้น ไม่ใช่เป็นการตีเทียบอันใด เป็นเหตุด้วยไม่มีอื่นจะกล่าวเทียบให้ง่ายกว่านั้น”

(เรื่องของนักเรียนเมืองอังกฤษ หน้า 304—305.)

“นักเรียนเคมบริจมีเกือบทุกชาติทุกภาษา คนอังกฤษมาจากไหนต่อไหนทั่วเมืองอังกฤษ คนสก๊อตและไอริชก็มากกว่ามาก คนออสเตรเลียนก็มี แชกที่ค่อนข้างหาเพื่อนยากก็มี ญี่ปุ่นที่มักทำกริยาอ่อน ๆ ชักชนหยองง่าย ๆ ก็มี แจกที่ตัดหางเป็ยจนเกือบลืมนึกว่าตัวเป็น

เจ็กก็มี้ ชาวแอฟริกันหน้ากลมผิวดำก็มี้ คนที่ชื่อเป็นชื่อเยอรมัน ตัวเป็นคนฝรั่งเศสแต่ถ้าใครว่าไม่ใช่อังกฤษก็โกรธก็มี้ เจ็กก็มี้ ไพร่ก็มี้ มั่งมีก็มี้ จนก็มี้ เก่งในการเรียนก็มี้ เก่งในการเล่นก็มี้ เก่งในการโลกก็มี้ เก่งในการธรรมก็มี้ นักเลงสปีชก็มี้ นักเลงละครก็มี้ คนที่แต่งตัวเป็นเจ้าชู้ คนที่ใส่แว่นตาแว่นเป็นแมวขโมย นักปราชญ์ทางฟิสิกส์ก็มี้ คนที่รวมกันเป็นหมู่แล้วไม่เล่าเรียนอะไรและเมื่อไล่ก็ตก คนที่เห็นว่าไล่ไม่ได้ออนเนอร์ก็เสียไป คนที่เห็นว่าไม่ต้องได้ออนเนอร์ก็ยิ่งคิดว่าไม่ได้ดีกว่าเสียเลย เป็นพวกที่ไม่หมายสูง และยังมีพวกอื่น ๆ ที่จะนำมากล่าวหมกไม่ได้ นี่แหละเป็นพวกนักเรียนเคมบริช เป็นพวกที่ยิ่งหนุ่มทั้งนั้น เพราะฉะนั้นจึงแลดูชีวิตต่อไปข้างหน้าโดยมิได้พรันเลย มีแต่ความสนุกในขณะนี้ ไม่ต้องนึกถึงอะไรในขณะหน้า บางจำพวกเห็นเล็กเซอร์เป็นของเด็กเล่น แต่การตีกรรเชียงเป็นของสำคัญที่ต้องทำให้ดีให้ได้ คำที่ครูหรือฐานานุกรมอื่น ๆ ว่ากล่าวสั่งสอนนั้น ไม่ต้องจำไว้ก็ได้ แต่คำที่ครูตีกรรเชียงว่านั้นต้องจำไว้ในใจ โบสถ์ไม่ต้องไปลงก็ไม่เป็นไร แต่การเลี้ยงเมื่อแข่งเรือชนะนั้นไม่ไปไม่ได้เป็นอันขาด การที่นักเรียนบางจำพวกเป็นดังนี้ไปนั้นก็ เป็นของที่ควรค่าว่าจริง แต่ก็ได้เป็นอย่างนั้นแต่โบรมโบราณ และลูกหลานเราไปก็คงจะเป็น อย่างนั้นเหมือนกัน นักเรียนเคมบริชชั้นบิคาาก็เคยเป็นมาอย่างนักเรียนเคมบริชชั้นบุตริ แต่ บิคาาก็คงร้อนใจอยู่เสมอว่า เกรงบุตริจะเป็นไปตามที่ตนเองได้เป็นมา และที่ทราบว่ายังเป็น ต่อไปนั้น”

(เรื่องของนักเรียนเมืองอังกฤษ หน้า 304—305.)

“ชนบธรรมนิยมที่เคมบริชนั้นมีหลายอย่างหลายสี ไม่มีใครตั้งเป็นกฎหมายก็จริง แต่นับถือกันอย่างกฎหมาย เพราะว่าถ้าใครไม่เดินตามธรรมเนียมเหล่านี้แล้วก็ถือว่า เป็น พวกอลัชชีเข้ากับใครไม่ใคร่ได้ นักเรียนปีที่เรียกกันว่า “เฟรชแมน” หรือ “เฟรชเซอร์” นั้น จะไปหานักเรียนเก่าเอาวุโสไม่ได้ ต้องคอยให้เขามาเยี่ยมเสียก่อน จึงไปเยี่ยมตอบภายหลัง พวกเก่าเอาวุโสนั้นถ้าไปหานักเรียนใหม่ไม่พบจะเอาการ์ดซื้อทิ้งไว้ให้ก็ได้ แต่ถ้านักเรียนใหม่ไปหานักเรียนเก่าไม่พบก็ต้องไปอีกให้พบ เพราะจะทิ้งการ์ดไว้ไม่ได้ ในเทอมที่หนึ่ง นักเรียนใหม่จะเชิญใครมาเลี้ยงในห้องตัวไม่ได้เว้นแต่พวกใหม่ๆ ด้วยกัน นักเรียนใหม่มักเป็นเครื่องหัวเราะของนักเรียนเก่าในการทำผิดชนบธรรมนิยมต่าง ๆ เช่น ไม่ตัดพู่หมวกให้สั้น หรือใส่ถุงมือเวลาใส่แคปและเกาน์ (ยูนีฟอร์มของยูนีเวอซิตี) หรือกั้ร่วมเวลาใส่แคปและเกาน์ เป็นต้น นักเรียนปีที่หนึ่งจะต้องเป็นคนหัดขี่ระะไว้เสมอ ต่อเป็นคนเก่งในการเล่น ดังที่กล่าวมาแล้วในตอนก่อน จึงจะทำโคได้”

(เรื่องของนักเรียนเมืองอังกฤษ หน้า 325—326.)

นางพญาฮองไทเฮา

เรื่องนี้ น.ม.ส. ทรงนิพนธ์เมื่อปี พ.ศ. 2482 เนื้อเรื่องเป็นเกร็ดพงศาวดารจีนเกี่ยวกับนางพญาฮองไทเฮาองค์สุดท้ายของจีนซึ่งได้ทรงปกครองประเทศจีนอย่างเฉียบขาดอยู่จนใกล้จะสิ้นราชวงศ์หมิงจู่ คือพระราชวงศ์สุดท้ายที่เป็นเจ้าแผ่นดินจีน ซึ่ง น.ม.ส. ทรงตั้งข้อสังเกตไว้ว่า “แม้ประเทศจีนในสมัยของนางพญาฮองไทเฮานั้นมีกษัตริย์ชายเป็นพระราชาก็จริง แต่นางพญาฮองไทเฮาก็ทรงครองทั้งราชาและทั้งประเทศด้วย”¹

น.ม.ส. ทรงนิพนธ์จับความตั้งแต่กำเนิดของนางพญาฮองไทเฮาซึ่งเป็นคนธรรมดาสามัญ แต่ด้วยความฉลาดและความสามารถของนาง ภายหลังจากจึงได้เป็นใหญ่ในประเทศจีน จนกระทั่งสวรรคตเมื่อพระชนมายุได้ 73 ปี ต่อจากนั้นอีกเพียง 3 ปี ประเทศจีนก็เปลี่ยนการปกครองมาเป็นแบบสาธารณรัฐ น.ม.ส. ทรงกล่าวถึงที่มาของหนังสือเล่มนี้ว่า

“หนังสือนี้เก็บความที่โน่นบ้างที่นี่บ้าง มาประติดประต่อตามที่เห็นพงศาวดาร แต่มีความละเอียดออกไปเป็นเรื่องเกร็ดหรือตามประเพณีจีนซึ่งฝรั่งเขียนไว้บ้าง ไม่มีความในตอนที่ตบแต่งขึ้นใหม่ปราศจากเค้าเดิม หรือไม่มีหลักฐานในหนังสือ เว้นแต่จะเป็นความเข้าใจผิดของฝรั่ง ซึ่งเป็นผู้นำความมาร้อยกรองเป็นเรื่องไว้บ้าง

ชื่อจีนในหนังสือนี้เขียนตามตัวหนังสือฝรั่ง แต่หนังสือฝรั่งก็ไม่แน่นอน และสำเนียงภาษาจีนก็ผิดเพี้ยนกันมาก ๆ ชื่อบุคคลและชื่อเมืองที่เขียนต่อไปนี้จึงถือว่าเป็นหลักถูกต้องตามภาษาจีนภาษาไหนไม่ได้”²

ต่อไปนี้เป็นข้อความบางตอนจากเรื่องนางพญาฮองไทเฮา ซึ่งผู้อ่านจะบอกได้ว่า น.ม.ส. ทรงนิพนธ์ไว้อ่านเพียงไร

“เยโฮนาลากจะเคยเห็นคนขายอาหารร้อน ๆ ซึ่งหาบมาหยุดขายตามถนน มีหมาผอม ๆ มากอยคมอยู่รอบ ๆ หาบ คงจะเคยเห็นไส้หูโกนผมและหนวดของผู้จ้างโกนอยู่ตามริมถนนซึ่งมีคนหาบปุ๋ยและอาหารหมูและของอื่น ๆ ผ่านไปมา คงจะได้เห็นเจ้าของนกพานกเลี้ยงมาอวดกันตามมุมถนน คงจะได้ดูหุ่นซึ่งมีคนมุงดูกันมาก ๆ พุคสั้น ๆ เยโฮนาลากจะได้เห็นความเป็นไปของประชาชนพลเมืองซันต้า และซันผู่คังไม่มั่งคั่ง ล้วนเป็นความรู่ซึ่งเป็น

¹ พิทยาลงกรณ์, พระราชวงศ์เธอ กรมหมื่น. นางพญาฮองไทเฮา. หน้า 1.

² เรื่องเดียวกัน. หน้า 1.

ประโยชน์ต่อไปภายหน้า ผิดกับความริษญาของหญิงชั้นสูงแท้ๆ ซึ่งเมื่อได้เกิดมาและรับเลี้ยงดู
ก็ยังคงอยู่แต่ในเกศสถาน หรือรั้ววังอันมีคติตลอดชีวิต ก็ไม่อาจรู้ความเป็นไปของประชาชน
พลเมืองได้”

(นางพญาของไทเฮา หน้า 9-10.)

“พระเจ้าเซียนเฟิงสวรรคตในเวลาที่ยุชุนชุนนางกัณจินกำลังวางสวนรุ่งโรจน์ เมื่อ
สวรรคตแล้ว เจ้าชายสององค์ที่เป็นหน่อของชุนชุนก็ได้รับตั้งเป็นคณะผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน
ด้วยกันกับชุนชุนก็ได้เถลิงตำแหน่งตามที่ได้กำหนดไว้ แต่ทั้งสามรู้สึกว่าการอำนาจอ่อนแอ
เพราะแต่ก่อนเคยอ้างพระนามพระเจ้าแผ่นดินคุ้มครอง แต่เมื่อสวรรคตเสียแล้ว ก็ไม่มีเงา
พระราชาร่วมที่กำบังได้ หนึ่งคณะผู้สำเร็จราชการรู้ตัวว่ามีอริรอบข้าง และอริผู้สำคัญที่สุด
ก็คือนางชองไทเฮาตะวันตก (คือนางเยโฮนาลา) ซึ่งเป็นราชมารดาของพระเจ้าแผ่นดิน
พระองค์ใหม่ และเป็นหญิงเฉลียวฉลาดนัก ชุนชุนได้คิดตั้งแต่แรกว่าต้องกำจัดชีวิตนางเยโฮ-
นาลาเสีย แต่เจ้าสององค์ที่เป็นผู้สำเร็จราชการอยู่ด้วยกันไม่เห็นด้วย เพราะทราบว่ นางองค์
นั้นมีพวกมาก ถ้าผลุนผลันทำลงไปก็จะเกิดเหตุขึ้น ควรต้องรอหาโอกาสเมื่อคณะผู้สำเร็จ
ราชการถืออำนาจได้เต็มที่เสียก่อน

พระราชโองการตั้งคณะผู้สำเร็จราชการนั้น พระเจ้าแผ่นดินที่สวรรคตได้เซ็น
พระนามที่กรุงเยโฮล เมื่อสวรรคตแล้วก็ส่งไปกรุงปักกิ่ง เพื่อให้ประกาศเป็นกฤษฎีกาตาม
ประเพณี แต่ครั้นหนังสือนั้นไปถึงปักกิ่งก็สังเกตเห็นทันทีว่า พระราชโองการนั้นหาได้
ประทับพระราชลัญจกรประจำแผ่นดินไม่ พระเจ้าเซียนเฟิงอาจทรงเซ็นพระนามเมื่อ ไม่มี
พระสติจะเข้าพระทัยแล้วก็ได้ หรือเป็นด้วยเหตุอื่นก็ได้ แต่ลายเซ็นพระนามซึ่งไม่ได้ประทับ
พระราชลัญจกรประจำนั้น ไม่เป็นหลักฐานตามประเพณี

เหตุที่พระราชโองการไม่ได้ประทับตรา นั้นเป็นด้วยหาตราไม่พบ สันนิษฐานกัน
ภายหลังว่าคงจะเป็นเพราะนางเยโฮนาลาเอาช้อนเสีย การทำง่าย ๆ เพียงเท่านั้นทำให้พระ-
ราชโองการเป็นโมฆะไปได้ และถ้าพระเจ้าเซียนเฟิงทรงเลือกคณะผู้สำเร็จราชการตามพระทัย
จริงๆ ไซ้ร้ ลำพังลายเซ็นพระนามไม่บังคับให้เป็นไปได้”

(นางพญาของไทเฮา หน้า 53-54.)

“เมื่อนางซ่งไทเฮาสององค์ ก็ือนางสะโกตาของไทเฮาตะวันออกองค์หนึ่ง นางเยโฮนาลาของไทเฮาตะวันตกองค์หนึ่งได้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินด้วยกันแล้วก็ถวาย พระนามใหม่ทั้งสองพระองค์

นามภาษาจีนย่อมจะออกเสียงแปลกกันไปตามภาษาในท้องถิ่น แม้ที่เขียนเป็น หนังสือฝรั่งก็เขียนไม่เหมือนกัน แต่เราจำจะต้องรับเอาอย่างใดอย่างหนึ่งมาเขียนในที่นี้

พระนามใหม่ของนางเยโฮนาลาเขียนเป็นตัวอังกฤษว่า Hzu—hsi พระนามของ นางสะโกตาเขียน Hzu—an เมื่อสองสามวัน^{นี้}ผู้เขียนได้สนทนากับฝรั่งสองคนซึ่งเคยอยู่ปักกิ่ง มานาน เขาพูดภาษาจีนหลวงได้ เขารู้พงศาวดารจีนตอนที่เล่านี้ เมื่อถามว่าพระนามใหม่ของ นางเยโฮนาลาออกเสียงตามภาษาจีนหลวงอย่างไร เขาก็ออกเสียงให้ฟัง ผู้เขียนฟังแล้วลอง เขียนเป็นหนังสือไทยให้ใกล้ที่สุดก็คือเขียนว่า “ซุสี” ในที่นี้จึงจะเขียนพระนามใหม่ของ นางเยโฮนาลาว่า ซุสี และเขียนพระนามใหม่ของนางสะโกตาว่า ซูอัน เป็นการเขียนพอเป็น कै้าๆ อย่างเดียวกับชื่อจีนทั้งหมดในเรื่องนี้”

(นางพญาของไทเฮา หน้า 69.)

“การที่นางพญาซุสีทรงยืนอยู่บนที่สูง พระองค์เดียวและตรัสกับพวกกำเร็บซึ่งถือ อาวุธอยู่เต็มลานพระราชวังนั้น ส่งแห่งพระองค์เดียวและน้ำคำที่ตรัสประกอบกับความอาจ หาญในพระทัย ได้เป็นเครื่องห้ามไม่ให้เกิดการใหญ่ ซึ่งพวกกำเร็บเตรียมเข้าไปจะทำในวัน นั้น นางพญาซุสีไม่ทรงทราบว่าเจ้าชายทวนและพรรคพวกได้เตรียมกันไว้ว่า เมื่อตะโกนเชิญ เสด็จพระเจ้าแผ่นดินคือพระเจ้ากวางสู้ออกมาแล้ว ก็จะจับพระองค์ฆ่าเสีย และเมื่อไม่มี พระเจ้าแผ่นดินแล้ว เจ้าชายทวนผู้ที่เป็นหัวหน้าพวกมวยซึ่งราษฎรนับถือว่าจะเป็นผู้ล้างชาว ต่างประเทศให้หมดไปจากประเทศจีน ก็จะยึดราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินเสียเอง แต่เมื่อ ตะโกนเรียกพระเจ้าแผ่นดินแล้ว นางพญาซุสีเสด็จออกมา เจ้าชายทวนและพรรคพวกก็ไม่กล้า ทำอะไรเพราะเคยยำเกรงมาแต่ก่อน เมื่อนางพญาเสด็จกลับเข้าประตูไปแล้ว เจ้าชายทวนกับ เจ้าชายจวงก็หันหลังพาพรรคพวกออกจากพระราชวังไปอย่างเชื่องๆ การที่คิดไว้ก็หาสำเร็จไม่ นางกษัตริย์องค์เดียวก็ตกกันเหตุใหญ่ไว้ได้”

(นางพญาของไทเฮา หน้า 182.)

“เมื่อนางพญาจวนจะสิ้นลมหายใจ พระทัย ผู้อยู่ใกล้พระแท่นที่บรรทมได้ทูลว่า จะมี รับสั่งเป็นคำสุดท้ายว่าอะไร พระนางตรัสตอบว่า “แต่^{นี้}ต่อไปอย่าปล่อยให้สตรีมีอำนาจ

สูงสุดในพื้นที่อื่นอีกเป็นอันขาด การปล่อยให้สตรีมีอำนาจสูงสุดในราชการเป็นการผิดประเพณีของเรา ต่อไปนี้จึงควรห้ามให้ขาด อีกอย่างหนึ่ง จงระวังอย่าให้ชนที่เกี้ยวข้องในราชการปกครองบ้านเมืองเลย ราชวงศ์เหม็งได้สลายไปเพราะชนที่ ควรเป็นตัวอย่างให้รักกันไว้ในกาลต่อไป”

นางพญาชู้ได้สวรรคตเมื่อพระชนมายุ 73 ปี การฝังพระศพได้ทำเป็นการใหญ่ที่สุด ข้าราชการหัวเมืองได้ไปพร้อมกันแทบทั่วประเทศ”

(นางพญาของไทเฮา หน้า 226.)

สืบราชสมบัติ

เรื่องนี้มีผู้จัดพิมพ์ขึ้นเป็นเล่มครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2453 น.ม.ส. ทรงเขียนเป็นหนังสืออ่านเล่นแต่อาศัยเรื่องจริงในพงศาวดารเป็นหลักอย่างที่ทรงเรียกว่าเกร็ดพงศาวดาร น.ม.ส. ทรงกล่าวไว้ในคำนำเรื่องสืบราชสมบัติตอนหนึ่งว่า

“ความพยายามร้ายของข้าพเจ้าเป็นผลอย่างไรจะได้นำมากล่าวในหนังสือเล่มนี้ แต่ข้าพเจ้าไม่กล่าวว่าเป็นพงศาวดาร ขอให้ท่านผู้อ่าน ๆ อย่างเดียวกับอ่านพระอภัยหรือเรื่องชนิดนั้นเถิด ถ้าท่านอ่านแล้วเห็นเป็นเรื่องที่สนุกเพลิดเพลินอย่างที่เรียกว่าเรื่องอ่านเล่นเท่านั้น ก็เป็นที่พอใจของข้าพเจ้าแล้ว ความร้อยกรองของข้าพเจ้าจะข้ามพ้นเขตความจริงไปเพียงใด ท่านที่รอบรู้ในพงศาวดารคงจะกล่าวได้

ถึงอย่างไรก็ดี ขอให้ท่านอ่านเรื่องนี้เท่ากับอ่านนิทาน ถ้าเห็นสนุกก็จงเรียกว่านิทานสนุกเท่านั้นเถิด”¹

สืบราชสมบัติ เป็นเกร็ดพงศาวดารอังกฤษสมัยก่อนที่พระราชินีวิกตอเรียจะได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติต่อจากพระเจ้าวิลเลียมที่ 4 ซึ่งเป็นพระเจ้าลุงของพระนาง ตอนนั้นได้มีผู้คิดมิชอบจะแย่งชิงราชสมบัติซึ่งก็เป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่เหมือนกัน แต่ในที่สุดพระราชินีวิกตอเรียซึ่งมีประชาชนและทหารผู้ซื่อสัตย์สนับสนุนก็ได้ขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระราชินีแห่งประเทศอังกฤษสืบต่อมา

เกร็ดพงศาวดารอังกฤษเรื่องนี้สนุกสนานและตื่นเต้นเร้าใจมาก นับว่าสมดังที่ท่านผู้ทรงนิพนธ์ได้ตั้งพระทัยไว้ กล่าวกันว่าสมัยเมื่อสืบราชสมบัติพิมพ์ออกจำหน่ายใหม่ๆ นิยม

¹ พินยาลงกรณ์, พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. สืบราชสมบัติ. หน้า (7)

กันว่าเป็นเรื่อง “แก่นี่กระไร” แม้ล่วงมาถึงสมัยนี้ก็ยังน่าอ่าน และสนุกสนานเร้าใจอยู่เสมอ
น้อย ทั้งจะพิจารณาได้จากความบางตอนต่อไปนี้

“เจ้าอังกฤษทรงพระนามว่าเออเนสท์ ซึ่งดำรงตำแหน่งดยุกออฟคัมเบอร์แลนด์
องค์นี้เป็นพระราชอนุชาของพระเจ้าวิลเลียมที่ 4 ซึ่งเสวยราชสมบัติอยู่ในประเทศอังกฤษใน
เวลานั้น ดยุกองค์นี้เป็นพระอนุชารองใหญ่ของพระเจ้าวิลเลียมในเวลาที่เล่านี้ เพราะฉะนั้น
ถ้าไม่มีปรีนเซสอาเล็กซานดรินาวิกตอเรียก็อยู่ก็คงจะได้เสวยราชย์เป็นกษัตริย์ในประเทศ
อังกฤษต่อพระเจ้าวิลเลียมที่ 4 สืบพระราชวงศ์ต่อไป

ฝ่ายปรีนเซสอาเล็กซานดรินาวิกตอเรีย ซึ่งภายหลังได้เสวยราชย์ทรงพระนามว่า
ควีนวิกตอเรียนี้ เป็นพระราชธิดาของดยุกออฟเคนต์ พระราชโอรสของพระเจ้ายอชที่ 3
รองพระเจ้าวิลเลียมที่ 4 และขี้ที่ดยุกออฟเคนต์เป็นพระราชอนุชาผู้ใหญ่ของพระเจ้าวิลเลียม
ที่ 4 ทั้งนี้ เมื่อพระเจ้าวิลเลียมที่ 4 สวรรคตด้วยมิได้มีพระราชโอรสหรือธิดาสืบตระกูลพระ
องค์ ราชสมบัติก็ต้องตกแก่พระราชอนุชารองใหญ่คือดยุกออฟเคนต์ตามลำดับ แต่ดยุก
ออฟเคนต์สิ้นพระชนม์เสียก่อนพระเจ้าวิลเลียมที่ 4 ราชสมบัติเมื่อสิ้นรัชกาลพระเจ้าวิลเลียม
ที่ 4 จึงได้แก่พระราชธิดาของพระอนุชาพระองค์ใหญ่คือควีนวิกตอเรียพระราชธิดาของดยุก
ออฟเคนต์ดังที่ได้เป็นไปภายหลัง

ส่วนประเทศแซนโนเวร์อีกประเทศหนึ่งนั้น ในยุคที่เล่านี้รวมอยู่กับประเทศ
อังกฤษ คือพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษเป็นพระเจ้าแผ่นดินแซนโนเวร์ด้วย แต่ประเทศแซนโน
เวร์มีกฎหมายอยู่ว่ากษัตริย์จะต้องเป็นพระราชินีซึ่งจะมีพระราชินีครอบครองบ้านเมืองนั้น
ไม่ได้ เพราะฉะนั้นเมื่อสิ้นรัชกาลพระเจ้าวิลเลียมที่ 4 แล้ว ราชสมบัติแซนโนเวร์จึงได้แก่
พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์ใหญ่ที่ยังทรงพระชนม์อยู่ คือดยุกออฟคัมเบอร์แลนด์ ซึ่งมี
ปรากฏอยู่แล้วในพงศาวดาร และจะปรากฏในเรื่องนี้ต่อไป

ดยุกออฟคัมเบอร์แลนด์องค์นี้เป็นเจ้าที่ราษฎรไม่รัก ถ้าจะกล่าวว่าเป็นเจ้าที่มีพล
เมืองเป็นศัตรูไปทั้งหมด ก็คงจะไม่ผิดจากความจริงไปนัก การที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะเธอได้
ทรงประพฤติการที่น่าเกลียดน่าชังมาหลายอย่าง เช่นครั้งหนึ่งมหาเถรของคนหนึ่งชื่อ
เซลลิซได้ถึงแก่ชีวิตด้วยมือผู้ร้ายซึ่งปรากฏว่าไม่ทิ้งร่องรอยไว้เลย แต่ที่จริงการที่เซลลิซตาย
ครั้งนั้นมีผู้สงสัยเกี่ยวไปถึงเจ้านาย จึงทำให้พระนามเธอช่นคล้าไปเป็นอันมาก อนึ่งมีคำโจษ

กันว่าเจ้าองค์นี้พระทัยร้ายกาจ มีนิสัยสามานย์หากความดีของพระราชบิดาและพระเชษฐาธิราช มิได้ ทั้งเธอทรงดำเนินไปในทางของพวกที่คัดค้านวิธีเปลี่ยนแปลงการปกครองบ้านเมือง โดยให้ราษฎรมีเสียงเป็นศัตรูต่อกองพลเวลิงตันแม่ทัพใหญ่ผู้เป็นที่นับถือของพลเมือง เธอ จึงเป็นเจ้าที่หาราษฎรรักมิได้”

(สืบราชสมบัติ หน้า 3-5.)

“เฮอวีเมื่อได้ยินคำว่า “ควีนวิกตอเรีย” ดังนั้นก็ให้รู้สึกโลดโผนไปทั่วสรรพางค์กาย ให้บังเกิดเลื่อมใสขึ้นในทันที ทั้งหนึ่งจะรู้ล่วงหน้าว่าปรีนเซสพระองค์นั้นจะได้เสวยราชสมบัติบำรุงไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินต่อมาอีกถึง 63 เศษปี ทรงพระนามปรากฏไปชั่วกาลนาน”

(สืบราชสมบัติ หน้า 63.)

“ถ้าจะพูดตามความจริง การที่เฮอวีร้อนใจถึงนี้ไม่ได้คิดนั้น ไม่ใช่เป็นด้วยความซลาดกถลัวอันตรวายในการที่จะต่อสู้กับผู้เป็นศัตรู ข้อที่ทำให้ใจกระสับกระส่าย เป็นด้วยโกรธตัวเองที่แพ้รูเซาง่าย ๆ และเสียใจที่จะต้องต่อสู้กับคนที่มีความหน้าที่เป็นเพชรฆาต หาใช่การหวาดต่อสู้กันอย่างผู้ดี ๆ ที่มีได้ประสงฆ์ผลอันใดไม่ อนึ่งการเรื่องนี้มิใช่ไปลิติกเกียอยู่ด้วยมาก ด้วยถ้าสเตอร์เมอร์ต้องการจะฆ่าเฮอวีด้วยเหตุที่ได้ยินความลับในห้อง โธเรนคืนวันนั้นแล้วความลับนั้นก็คงเป็นการสำคัญที่สุด เพราะฉะนั้นเฮอวีจึงหากรู้เอาได้ว่า คนพวกนั้นสมรู้ร่วมคิดกันคิดการใหญ่ถึงเกี่ยวกับราชการแผ่นดิน และคงเป็นศัตรูของปรีนเซสวิกตอเรียผู้เป็นเจ้าของหญิงที่รักของเขา เป็นเจ้าที่ราษฎรรักใคร่นับถือทั่วหน้า ที่เป็นรัชทายาทที่จะได้รับราชสมบัติสืบพระวงศ์ต่อไป และทั้งเป็นเจ้าที่เฮอวีได้ลั่นปากแล้วว่า จะภักดีต่อ และรับต่อสู้ศัตรูทั้งปวงที่จะมีมาจนสิ้นกำลังและความคิด”

(สืบราชสมบัติ หน้า 110.)

“แคมป์เบลชูผ้าเช็ดหน้าขึ้น ถามว่า “พร้อมหรือยัง เตรียมตัว”

คนที่ 2 ไม่ตอบว่าอะไร ต่างคนต่างยึดตัวขึ้นอีกหน่อยหนึ่ง มือกำปืนแน่นเข้าแคมป์เบล “ยิง” แล้วปล่อยผ้าเช็ดหน้าให้ตกลงยังดิน เฮอวียกปลายปืนขึ้น ปากกระบอกเล็งเข้าเมตคาฟ แล้วก็ลั่นนกกิ่งออกไป ในทันใดนั้นรู้สึกอึดอัดตรงขมับซ้าย เหมือนหนึ่งใครเอาเหล็กแดงมาจี้ แล้วเห็นเมตคาฟขาพับล้มลงไปกับดิน แคมป์เบลเข้ามา

จับมือสั้นด้วยความยินดี บอกว่า “เก่งมาก เต็มที่เก่งมาก คอนกรีต แม้ จวนไป เหมือนกัน อีกนิดเดียวก็ได้ที ลูกปืนเฉียดขมับไปจนไหม้ดำ”

เซอวีถามว่า “เสร็จกันหรือยัง”

แคมป์เบล “เข้าใจว่าเสร็จกันแล้ว แต่จะต้องถามเขาดูก่อนตามธรรมเนียม” แล้วหันไปดูเมตคอฟ กำลังหมอบเข้าไปดูแผลที่ขา ดีไวซ์ก้มตัวดูพูดซุบซิบ เมตคอฟหน้าไม่มีเลือด แต่ไม่สลบ

แคมป์เบล “ฝ่ายท่านพอใจหรือยัง”

ดีไวซ์ก้มลงไปกระซิบตรงหูเมตคอฟ แล้วเงยหน้าขึ้นตอบว่า “ยัง”

แคมป์เบล “อะไรยังอีกหรือ”

ดีไวซ์ทำเหมือนคำราม พูดเน้นว่า “ยัง”

แคมป์เบล “ท่านต้องการจะยิงกันอีกหรือ”

ดีไวซ์ “เรายังไม่ยอมเลิก”

แคมป์เบล “ก็คนของท่านยิงไม่ได้จะทำอย่างไร”

ดีไวซ์ “คุณเขายังก็ได้”

แคมป์เบล “ตายหละ เกิดมาไม่เคยได้ยิน”

ดีไวซ์ “ท่านจะคัดค้านว่าอะไรหรือ”

แคมป์เบล “ยังไม่เคยได้ยินใครทำเช่นนั้นเลย คนของข้าพเจ้าจะยิงคนที่ลุกไม่ขึ้นอย่างไรได้”

ดีไวซ์ “ข้อที่ลุกขึ้นหรือไม่ขึ้นนั้นเป็นธุระของเรา คนของท่านไม่เจ็บปวดอันใด ฝ่ายเรามีกรรมสิทธิ์ที่จะเกณฑ์ให้ท่านยิงกับเราอีกครั้งหนึ่ง”

แคมป์เบล “ท่านต้องการเช่นนั้นแน่แล้วหรือ”

ดีไวซ์ “ไม่มีสงสัยเลย”

แคมป์เบลหันไปพูดกับเซอวีว่า “เขาจะเอาอย่างนั้นจะทำอย่างไรได้ เกิดมาไม่เคยได้ยิน แต่ก็แก้ไขว่าอะไรไม่ได้ ถ้าข้างเราไม่เจ็บเขาไม่ยอมเลิกก็เลิกไม่ได้”

ฝ่ายเซอวีในขณะนั้นจะเป็นด้วยเสียใจที่ยังเลิกไม่ได้ หรือเป็นด้วยลูกปืนที่เฉียดขมับไปนั้นมีพิษอยู่บ้างก็ตาม ให้เกิดวิงเวียนขึ้นมารู้สึกเหมือนว่าจะสลบ แต่ก็ตั้งใจตอบว่า “จะยิงกันอีกก็ตามใจเขา แต่คราวนี้ฉันจะต้องยิงขึ้นไปบนฟ้า จะยิงคนที่ลุกไม่ขึ้นอย่างไรได้”

แคมป์เบลล์ก็ฟันสับถอบิบอยู่ในคอ แต่จะแก้ไขอย่างไรก็ไม่ได้ ด้วยธรรมเนียมในการควอลมีอยู่ชั้วว่า ถ้าฝ่ายหนึ่งถูกอาวุธ ฝ่ายหนึ่งไม่มีบาดเจ็บ ฝ่ายที่ถูกอาวุธยังไม่ยอมเลิก จะสู้กันต่อไปอีกก็ได้ ฝ่ายที่ไม่มีบาดเจ็บไม่มีคำจะคัดค้านประการใด

เมื่อการเป็นดังนี้ต่างคนก็ต่างประจวบอีกครึ่งหนึ่ง เมตคาฟลุกขึ้นเองไม่ได้ ต้องให้หมอบกับตีโวซ์พุงให้คุกเข่าขึ้นข้างหนึ่ง ขาอีกข้างหนึ่งลากอยู่กับดิน มือซ้ายต้องยันอยู่กับดินมือขวาถือปืนพอยกปากกระบอกขึ้นยิงได้ เซอวีก็นั่งเข้าที่ตามเดิม”

(สืบราชสมบัติ หน้า 131-133.)

“เวลลิงตันรับลายพระราชหัตถ์ไปอ่าน แล้วนั่งอยู่สักครู่หนึ่ง ให้รู้สึกอย่างคนใจแข็งที่จะร้องไห้ แต่ไม่ร้องออกมา ทั้งทำอาการไม่ให้ใครเห็นความเศร้าโศกได้ เซอวีกุอาการเวลลิงตันเข้าใจไม่ถึงก็ออกเสียใจ ด้วยกิริยาที่ทำเฉยๆ อยู่นั่นทำให้คิดไปว่าจะไม่เอาธุระเสียแล้ว

เวลลิงตันอ่านพระอักษรแล้วก็เงยหน้าขึ้นถามว่า “แล้วอะไรต่อไป”

เซอวี “เมื่อประธานพระอักษรให้ข้าพเจ้านั้นมีรับสั่งให้มาเรียนท่านด้วยปากอีกด้วย ในขณะที่จะสิ้นลมหายใจอยู่แล้วนั้น ทรงมอบพระหลานให้ท่านเป็นผู้ทำนุบำรุงต่อไป ขอให้ท่านภักดีต่อพระหลานอย่างภักดีต่อพระองค์ และเมื่อท่านกระทำโดยชอบต่อพระหลานแล้ว เมื่อท่านจะหมดอายุ ขอให้ท่านจงตายสะดวก เหมือนที่สวรรคตนั้นเถิด”

คราวนี้ ถึงเวลลิงตันก็ไม่ซ่อนความรู้สึกไว้ได้ น้ำตาก็ไหลลงมาทั้งสองข้าง ปากก็สั่น แต่ตอบด้วยเสียงอันแน่นและชัดว่า “ข้าพเจ้ารับมอบตามรับสั่ง และถ้าข้าพเจ้ากระทำหน้าที่จงรักภักดีต่อพระราชินีของข้าพเจ้าโดยชอบอย่างไร ขอพระเจ้าผู้สร้างข้าพเจ้าจงกระทำต่อข้าพเจ้าโดยชอบนั้นเถิด”

เมื่อเซอวีได้ยินเวลลิงตันกล่าวคำสาบานเช่นนั้นก็ให้เกิดความยินดีเป็นกำลัง ข้อที่สงสัยเกรงเวลลิงตันจะไม่ช่วยและทั้งเกรงจะเกิดเหตุภัยด้วยประการต่างๆ นั้นก็หมดไปในทันที ความร้อนใจที่มีมาสามสี่วันนั้นก็หายไปสิ้น เมื่อดูหน้าเวลลิงตันก็ให้บังเกิดสบายใจ รู้สึกมีความเชื่ออย่างทหารราบที่ยืนรับหน้าทหารนโปเลียนที่สนามวอเตอร์ลูเมื่อวันที่ 23 ปีมานี้แล้ว เมื่อปืนใหญ่ฝรั่งเศสยิงกวาดล้มตายกันลงไปเหลืออนับ ทหารม้าฝรั่งเศสก็ควบกันเป็นกองเข้าโจมตีราไป แต่โดยที่ทหารมีความเชื่อต่อแม่ทัพ จึงหาแตกกระจัดกระจายกันไม่ในที่สุกมีชัยต่อข้าศึกสมหมาย”

(สืบราชสมบัติ หน้า 206-207.)

ยุคกลางในยุโรป

น.ม.ส. ทรงนิพนธ์เรื่องนึ่งพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ประมวณวันเมื่อ พ.ศ. 2485 ต่อมาจึงได้มีผู้รวมพิมพ์เป็นเล่ม พระองค์ท่านทรงกล่าวถึงลักษณะของหนังสือเรื่องนี้ว่าเป็น “พงศาวดารแลนิทานเทียมพงศาวดารเรื่องซุคพระเจ้าชาลมาญ” จึงมีผู้เรียกชื่อเรื่องนี้อีกอย่างหนึ่งว่า “นิทานซุคพระเจ้าชาลมาญ”

ตอนต้นของหนังสือเรื่องนี้ ท่านผู้ทรงนิพนธ์ได้ทรงอธิบายถึงถ้อยคำบางคำซึ่งจะนำไปสู่ความเข้าใจเนื้อเรื่องเป็นอย่างดีว่า

“นิทานเทียมพงศาวดารในยุโรปยุคกลางเป็นเรื่องราวชนิดที่เรียกว่า “โรแมนซ์” (Romance) คำว่าโรแมนซ์นี้แต่ก่อนมีความหมายโดยเฉพาะว่าเป็นเรื่องของวีรบุรุษจำพวกนายม้า แต่ในปัจจุบันศัพท์ ๆ นี้มีความหมายไปในเรื่องรักเรื่องใคร่ เหตุที่เรียกเรื่องราวครั้งพระเจ้าอาเทอร์แลพระเจ้าชาลมาญว่าโรแมนซ์นี้ก็คือเรียกชื่อชนิดแห่งนิทานตามชื่อภาษาที่เขียนนิทานนั้น ๆ คือภาษาโรแมนซ์หรือภาษาที่คนสามัญทุกกันในประเทศฝรั่งเศสสมัยนั้นเป็นภาษาเพี้ยนมาจากละติน และเป็นคั่นระหว่างภาษาละตินเดิมกับภาษาใหม่ ๆ ที่มาจากภาษาละติน คือภาษาฝรั่งเศสแลภาษาสเปนเป็นต้น

“นิทานเทียมพงศาวดารที่จะนำมาเล่าต่อไปนี้ มีชื่อบุคคลในพงศาวดารจริง ๆ มากบ้างน้อยบ้าง เนื้อเรื่องบางเรื่องก็พอจะอ้างเค้าพงศาวดารได้ แต่บางเรื่องก็มีเพียงกลืนไ้พงศาวดารเท่านั้น บุคคลในพงศาวดารซึ่งเลือกเป็นนายโรงเอกหรือประมุขของนายโรงเอกในนิทานชนิดนี้มีพระราช 2 องค์โดยเฉพาะ ถ้าพูดตามลำดับศักราชพระราช 2 องค์นั้นก็คือ พระเจ้าอาเทอร์เจ้ากรุงบริเตนองค์หนึ่ง พระเจ้าชาลมาญเจ้ากรุงฝรั่งเศสองค์หนึ่ง”¹

“พระเจ้าชาลมาญถ้ากล่าวตามพงศาวดารก็ปรากฏพระเกียรติตระหนักกว่าในเรื่องนิทาน แม้จะอ่านเพื่อสนุกก็สนุกไม่น้อยกว่า ในทางที่พูดเทียบพงศาวดารกับนิทานนี้ พระเจ้าชาลมาญตรงกันข้ามกับพระเจ้าอาเทอร์ เพราะพระเกียรติพระเจ้าอาเทอร์ ถ้าจะพูดตามที่มีในพงศาวดารก็พอกระนั้น แต่ถ้าพูดตามนิทานพระเกียรติก็ครึกครื้นมาก ทั้งนี้อาจเป็นด้วยพระเจ้าอาเทอร์ก่อนพระเจ้าชาลมาญหลายร้อยปี ข้อความในพงศาวดารจึงมีน้อย นิทานเป็นของภายหลังก็เติมลงไปได้มาก

¹ พินยาลงกรณ, พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. *ยุคกลางในยุโรป*. หน้า 17-18.

พระเจ้าชาลมาญครองราชสมบัติเมื่อ ค.ศ. 768 ถึงชัชชนมายุใน ค.ศ. 814 นับมาถึงเดียนั้น 1082 ปี ในที่นี้จะกล่าวถอยหลังไปก่อนพระเจ้าชาลมาญประมาณ 150 ปี เพื่อให้ได้เล่าเหตุการณ์ให้ตระหนักยิ่งขึ้น”¹

เนื้อเรื่องในนิทานชุดพระเจ้าชาลมาญนี้กล่าวถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ในสมัยของพระองค์ เช่นการสงครามเป็นต้น ได้กล่าวถึงนายม้า (knight) หรืออัศวินของพระองค์ ทุกคนซึ่งแต่ละคนก็มีเรื่องราวแตกต่างกันไป “นายม้า” นี้ น.ม.ส. ทรงอธิบายไว้ว่า “แปลว่าชายหนุ่มผู้ได้รับมอบให้ถืออาวุธ.....นายม้าในสมัยโน้นเป็นตำแหน่งบรรดาศักดิ์ มีพิธีแต่งตั้งตามประเพณี... ผู้มีบรรดาศักดิ์เป็นนายม้ามักจะมีสังกัดอยู่กับผู้มีวาสนาใหญ่หลวง แลโดยมากได้รับอุปถัมภ์จากหัวหน้า นายม้าโดยมากมีทรัพย์ของตนเองพอที่จะไม่ต้องพึ่งผู้อื่นก็จริง แต่บางคนก็ต้องรับก้อหนุ่เลี้ยงดูจากผู้เป็นนายจึงจะดำรงตำแหน่งอยู่ได้... บางคนไม่ประพฤติเคร่งครัดตามจริยา ใช้อำนาจในทางผิดเพราะคนยอมมีนิสัยใจคอต่าง ๆ กัน... ในเวลาที่มีสงคราม พวกนายม้าต้องคุมพลในสังกัดของตนไปสมทบทัพพระราช หรือมิฉะนั้นก็รับหน้าที่แยกกองออกรบ หรือเป็นผู้รักษาบ้อมหรือปฏิบัติอย่างอื่นแล้วแต่จะได้รับการมอบหมายในเวลาสงบพวกนายม้ามักจะผลัดกันเข้าไปประจำเวรอยู่ในราชสำนัก มีส่วนในงานรื่นเริง เช่นงานเลี้ยงแขกเป็นต้น ในคราวประลองยุทธพวกนายม้าเป็นผู้ประลอง คือแข่งขันเอาชนะผู้อื่น...”²

เรื่องของนายม้านี้ค่อนข้างสลับซับซ้อนเพราะมีผู้ที่ต้องกล่าวถึงเป็นจำนวนมาก น.ม.ส. ทรงใช้วิธีเล่าไปเรื่อย ๆ บางครั้งก็ทรงแทรกเรื่องความรู้อื่น ๆ ที่ไม่ได้เกี่ยวข้องเข้าไปบ้าง และบางครั้งก็ทรงเปรียบเทียบกับเรื่องที่เกี่ยวข้องบ้าง เช่นทรงเปรียบว่ายุคของสุนทรภู่เป็นยุคกลางของวรรณคดีไทย ดังเช่น

“สุนทรภู่อัศวินาลงในทันใดเมื่อ พ.ศ. 2367 ท้ายสิ้นแผ่นดินสิ้นรสสุคนธา
ลงในปีนั้นซึ่งตรงกับ ค.ศ. 1824 ต่อนั้นมาอีก 13 ปี คือ พ.ศ. 1837 ควิ่นวิกตอเรียได้
เถลิงราชสมบัติอังกฤษ ความทราบมาถึงเมืองไทยตลอดจนถึงสุนทรภู่ แกจึงแต่งเรื่อง
นางลเวงเป็นเจ้าแผ่นดินเกาะลังกา ซึ่งแกเรียกว่าอังกฤษ เราไม่ทราบว่สุนทรภู่ได้เริ่มแต่ง
เรื่องพระอภัยมณีเมื่อไร แต่ควิ่นวิกตอเรียเสวยราชย์ในปีที่ 13 แห่งรัชกาลที่ 3 ของเรา

¹ เรื่องเดียวกัน. หน้า 22-23.

² เรื่องเดียวกัน. หน้า 2-3.

แลได้ทรงวิวาทกับเจ้าชายเยอรมันใน ค.ศ. 1840 ในเรื่องพระอภัยมณีนางลวงหาได้วิวาทกับพระเจ้าฝรั่งไม่ จึงนำเข้าใจว่าสุนทรภู่จะได้เริ่มแต่งเรื่องพระอภัยมณีระหว่างปีที่ควีนวิกตอเรียเสวยราชย์กับปีที่ทรงวิวาท หรือถ้าหลังปีทรงวิวาทมาก็คงจะไม่นาน เพราะข่าววิวาทคงจะทราบมาถึงเมืองไทยเหมือนกัน

เนื้อเรื่องพระอภัยมณีเป็นเรื่องที่สุนทรภู่ผูกขึ้นเอง เพราะนอกจากที่เจ้าแผ่นดินอังกฤษเป็นสตรีแล้วก็ไม่มีอะไรอีก แต่สุนทรภู่อาจรู้เรื่องฝรั่งเล็ก ๆ น้อย ๆ เก็บเอานามในวรรณคดียุโรปมาแก้ไขให้เพี้ยนไปเล็ก ๆ น้อย ๆ แล้วใช้ในเรื่องพระอภัยมณีก็เป็นได้ ที่กล่าวเช่นนั้นก็เพราะเจ้าลมานในเรื่องพระอภัยมณีนั้นเสียงคล้ายชาลมาญัก แต่เจ้าลมานเป็นเจ้ากรุงยักษ์กุมภที่พิยกษ์มักกะสันมาช่วยนางลวงรบพระอภัยมณี ฤทธิ์เดชของเจ้าลมานก็ดูที่จะไม่น้อย แต่ทนเสียงปืนของพระอภัยไม่ได้ ก็หลบอยู่ในสมรภูมิ

เรื่องราวในหนังสือฝรั่งที่เนื่องแต่พระเจ้าชาลมาญักนั้น ไม่เคยเห็นใครนำมาเขียนในหนังสือไทย แต่ไทยเราก็คงจะทราบนามเจ้ากรุงปารีสองค์นั้นกันมานาน จึงทำให้น่าสงสัยว่าเจ้าลมานของสุนทรภู่เป็นชื่อซึ่งเพี้ยนมาจากชาลมาญัก¹

น่าสังเกตว่า แม้เรื่องนี้จะป็นนิทานเทียมพงศาวดารฝรั่ง แต่ในขณะที่เล่าเรื่องน.ม.ส. ก็ทรงนำร้อยกรองจากวรรณคดีเก่า ๆ ของไทยมาแทรกไว้ด้วย และที่เป็นร้อยกรองซึ่งทรงแต่งขึ้นเองก็มีหลายแห่ง แม้แต่ตอนจบเรื่องก็ทรงไว้เป็นโคลงสี่สุภาพดังนี้

◎ ชาลมาญักชาติเกียรติแก่แล้ว	เกรียงไกร
ยาวเยินเยินยอใน	ยุคนั้น
กลอนกลั่นประพันธ์ไพ	เราะโสศ
เนื้อเรื่องเนืองนานบัน	แปร่งบ้างทางแกลง ฯ

(ยุคกลางในยุโรป หน้า 440.)

เครื่องศึกเยนตุลแมนในอ็อกซ์ฟอร์ดแลเคมบริช

เรื่องนี้เป็นบทปาฐกถาซึ่ง น.ม.ส. ตรัสที่สโมสรจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเมื่อวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2476 และได้จัดพิมพ์ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2477 ทรงบรรยายถึงการฝึกคนให้เป็นเยนตุลแมน หรือเป็นสุภาพบุรุษของมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดและเคมบริดจ์ในประเทศอังกฤษ

¹ เรื่องเดียวกัน. หน้า 19-20.

ว่ามีเครื่องมือสำคัญอยู่ 2 อย่างคือ การอยู่ร่วมกัน (Corporate life) อย่างหนึ่ง และการเล่นกีฬาเพื่อส่งเสริมให้คนมีน้ำใจนักกีฬา (Sportsmanship) อีกอย่างหนึ่ง ดังรายละเอียดที่ทรงบรรยายไว้ ต่อไปนี้

“ในเรื่อง Corporate life นั้นควรจะเข้าใจสักหน่อย เพราะพวกที่เคยอยู่มหาวิทยาลัยชนิดอื่น ๆ ไม่เข้าใจวิธีในออกซฟอร์ดแลเคมบริชก็มี ฉะนั้นฟังจากพวกน้องเมียที่เป็นปริญญามาจากมหาวิทยาลัยอเมริกันบางคนไม่เข้าใจรูปการของออกซฟอร์ดแลเคมบริช แลฉันก็ไม่ใคร่เข้าใจรูปการในมหาวิทยาลัยอเมริกันเหมือนกัน มหาวิทยาลัยทั้งหลายไม่ว่าในประเทศใด อาจจำแนกได้เป็น 2 ประเภท เรียกว่า Unitary คือมีหน่วยเดียว ถ้าจะเปรียบก็เหมือน Kingdom ประเภทหนึ่ง Federal คือต่างคนต่างอยู่เป็นหน่วยๆ แต่รวมกันเป็นหน่วยใหญ่อีกชั้นหนึ่ง ถ้าจะเปรียบก็เหมือน Empire ประเภทหนึ่ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเข้าประเภท Unitary คือมีหน่วยเดียว ออกซฟอร์ดแลเคมบริชมีคอลลีจต่างๆ เป็นหน่วยเล็ก คอลลีจเหล่านี้รวมกันเป็นมหาวิทยาลัยคือหน่วยใหญ่ นักเรียนทั้งหลายมีสังกัดอยู่คอลลีจนั้นคอลลีจนี้ แต่เป็นนักเรียนของมหาวิทยาลัยด้วยกันทั้งหมด นักเรียนเข้ามาเย็นกลับที่ออกซฟอร์ดแลเคมบริชไม่มี ต้องอยู่ประจำในคอลลีจหรือในที่ซึ่งคอลลีจจัดให้ทั้งนั้น แม้คนที่บ้านพ่อแม่อยู่ในเมืองออกซฟอร์ดหรือเมืองเคมบริช ถ้าเข้าเป็นนักเรียนมหาวิทยาลัยก็ต้องเข้าอยู่ในคอลลีจเหมือนคนบ้านอยู่ข้างวัด ถ้าบวชก็ต้องไปอยู่วัดจะนั้น ที่เรียกว่า Corporate life นั้น คือรวมกันอยู่ในคอลลีจ นักเรียนทุกคนอยู่ปะปนกับคนอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน แม้จะต่างคนต่างมีห้องที่อยู่โดดเดี่ยวไม่ได้ ไม่ช้าก็มีกิริยาอาการแลความประพฤติอย่างออกซฟอร์ดหรือเคมบริชเขานิยมกันอย่างไร ก็นิยมหรือไม่นิยมไปด้วย คุณตี๋มเอา Tradition เข้าไว้ แสดงนิสัยให้เห็นว่ามีใจง่าย เฮฮาในสิ่งเล็กน้อย แต่มีสติยับยั้งในสิ่งใหญ่ๆ ถ้ามีกิริยาหรือความประพฤติอันแปลกเหล่า ไม่ช้าก็หมดไปเอง เกิดเป็นมนุษยชนิตที่เรียกเยนุสตามันดั่งประสงค์

ส่วนการเล่นนั้นเล่าก็ให้ผลในทางเดียวกัน แต่การเล่นนั้นมีใช้กายบริหารหรือฝึกซ้อมให้เกิดกำลังกาย เป็นการ เล่นรวมหมู่โดยมาก การเล่นเฉพาะตัวเป็นต้นว่า Gymnastics นั้นเป็นของไม่สำคัญ ถึงแม้มวยแลแทงดาบซึ่งนิยมกันอยู่ก็นับว่าสำคัญชั้น 2 การเล่นที่อังกฤษเท่านั้นคือการแข่งขันพวกต่อพวก คือ ติกรรเชียงเรือยาว คริกเก็ตแลฟุตบอลเป็นต้น คนที่เลือกเป็นชุดเอกในการเล่นแต่ละอย่างๆ ของคลับ ของคอลลีจ ของมหาวิทยาลัยนั้นเลือกกัน

อย่างจริงจัง ไม่ใช่เลือกเฟ้น ๆ มิฉะนั้นเอาดีไม่ได้ การเล่นชนิดเหล่านั้นเป็นโรงเรียนสำคัญของอังกฤษ ให้ผลคือทำให้กายแข็งแรงแล้วฝึกหัดตามวินัยอันเคร่งครัด จนอาจแบ่งความสามารถทั้งกายแลใจให้รวมกันแน่วอยู่ในความประสงค์อันเดียวในขณะที่เล่นนั้นได้ การเล่นเป็นเหล่าคือทีมนั้น สอนผู้เล่นให้นับถือพวกฝ่ายโน้น ถึงแม้จะเอากำล้างทุกหนที่มีในตู้ใส่เข้าไปหมดเพื่อจะเอาชนะก็ไม่เอาเปรียบในทางที่ไม่เป็นธรรม ถ้าชนะก็ไม่แสดงอาการรื่นเริงชมผู้แพ้ ถ้าแพ้ก็ไม่มีน้ำใจอย่างคนผูกคอตาย ย่อมนึกหมายชนะในคราวหน้าต่อไป ที่กล่าวนี้คือ Sportsmanship เป็นผลที่หนึ่งของการเล่นชนิดที่กล่าวนี้ แต่ยังไม่หมด ยังมีผลที่สองอีก คือว่าการเล่นในทีมนั้นสอนคนอย่างที่ไม่มียังอื่นจะสอนได้ให้รู้จักเป็นหน่วยในความสำเร็จของเหล่า ไม่ให้รู้สึกตนว่าเป็นเอกชน ให้รู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของทีม เปรียบเหมือนว่าเป็นเท้าขวาจะเล่นฟุตบอลโดยที่ตาไม่เห็น หูไม่ได้ยิน เท้าซ้ายไม่ได้ช่วยยันแลพาวิ่ง แลมันสมองไม่ได้บอกให้หลบหลีกนั้นไม่ได้ เหตุฉะนั้นคนที่ได้ฝึกหัดเล่นในทีมแล้วในภายหน้าจึงเป็นคนมีประโยชน์ในราชการ ในपालิเมนต์ ในกรรมการ ในบริษัทแลในการงานต่างๆ ซึ่งต้องรวมกันทำ”

(เครื่องฝึกเยนตุลแมนในออกซฟอร์ดแลเคมบริช หน้า 135—137.)

น.ม.ส. ทรงกล่าวด้วยว่าจุดมุ่งหมายของมหาวิทยาลัยในประเทศอังกฤษ และประเทศเยอรมันนั้นไม่เหมือนกัน โดยอ้างความเห็นของศาสตราจารย์ชาวเยอรมันที่ชื่ออติเบลิอุสว่า

“มหาวิทยาลัยทั้งสองนั้นเป็นศึกษาสถานซึ่งชนทั้งปวงย่อมนับถือเป็นอย่างสูงก็จริงอยู่ แต่มิใช่สำนักสำหรับศึกษาวิชาการโดยเฉพาะ เป็นต้นว่าวิชากฎหมายเมื่อเรียนในมหาวิทยาลัยแล้ว ต้องเข้าสอบไล่รับอนุญาตจากสมาคมกฎหมายอีกชั้นหนึ่ง หมอยาก็ต้องไปฝึกหัดในโรงพยาบาล ผู้จะเป็นนักบวชก็ต้องให้สังฆราชเป็นผู้ให้อุปสมบท ฉะนั้นเป็นต้น โปรเฟสเซอร์อติเบลิอุสกล่าวเปรียบออกซฟอร์ดแลเคมบริชกับมหาวิทยาลัยเยอรมันว่า มหาวิทยาลัยเยอรมันตั้งหลักความมุ่งหมายคือจะฝึกสอนคนให้เป็นนักปราชญ์ แลให้เป็นคนสามารถในวิชาชีพ ออกซฟอร์ดแลเคมบริชตั้งหลักความมุ่งหมายคือจะฝึกให้คนเป็นเยนตุลแมน ที่กล่าวนี้ไม่ได้หมายความว่านักปราชญ์แลผู้สามารถทางวิชาชีพจะไม่เกิดในออกซฟอร์ดแลเคมบริช แลเยนตุลแมนไม่เกิดในมหาวิทยาลัยเยอรมัน อันที่จริงย่อมเกิดด้วยกันทั้งสองอย่างทั้งสองแห่ง ที่เขากล่าวก็เพียงว่าความมุ่งหมายที่เป็นรากเง่าผิดกันเท่านั้น”

(เครื่องฝึกเยนตุลแมนในออกซฟอร์ดแลเคมบริช หน้า 131-132.)

ความนึกในฤดูหนาว

เรื่องนี้ น.ม.ส. ทรงแต่งและพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2467 ในเวลาที่เป็นฤดูหนาว จึงให้ชื่อว่า ความนึกในฤดูหนาว เป็นบทความสั้นๆ กล่าวถึงความแตกต่างของผู้คนในประเทศเขตกหนาว และประเทศเขตร้อนว่ามีความกระตือรือร้นไม่เท่ากัน เนื่องจากอิทธิพลของลมฟ้าอากาศเป็นสำคัญ ในประเทศเขตร้อนนั้นความจำเป็นในปัจจุบันเพื่อการดำรงชีวิตของคนน้อยกว่าประเทศเขตกหนาว น.ม.ส. ทรงกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

“ถ้าแก่เปลี่ยนจากประเทศนี้ไปเป็นชาวนาอยู่ในประเทศหนาว แกจะต้องทำงานมากกว่าเดี๋ยวนี้นักมาก เพราะพระอาทิตย์และพระวรุณไม่มาช่วยทำงานมากเหมือนที่เมืองนี้นั้นก็อย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งความต้องการของแกจะทวีขึ้นทุกทางไป แกต้องหมั่นต้วย ต้องเก็บหอมรอมริบต้วย มิฉะนั้นจะเกิดอึดอัดซึ่งจะสิ้นได้ต่อเมื่อสิ้นชีวิตดอกกระมัง.....

ในประเทศหนาวความอึดอัดเกิดง่าย เพราะความต้องการในเมืองหนาวมีมากกว่าในเมืองร้อน เสื้อผ้ากันหนาว อาหารชนิดที่ให้ความสามารถต่อสู้ความหนาว ที่นอนซึ่งปูลาดไว้ในห้องมิดชิด ถ่านหินแลเชื้อไฟอย่างอื่น ๆ เหล่านี้ในเมืองหนาวถ้าใครไม่มีก็เป็นการอึดอัด ชีวิตล่อแหลม ชาวประเทศหนาวถูกบังคับให้หมั่นแลเก็บหอมรอมริบมาไม่รู้จักก็ชั่วคน ความหมั่นแลความรู้จักประหยัดทรัพย์จึงกินเข้าไปในกระตุก เลยกกลายเป็นธรรมชาติของคนเหล่านั้น

ส่วนในเมืองร้อนอย่างเรา ความบังคับให้หมั่นและให้เก็บหอมรอมริบมีน้อยกว่าในเมืองหนาว ความจำเป็นที่จะต้องเปลืองทรัพย์ก็น้อย ความปรารถนาก็ไม่แพง เมื่อหาได้พออยู่พอกินก็จัดว่ามีความสุข ท่านลองไปถามตาชาวนาว่าทำไมแกไม่ทำนาให้มากขึ้นเพื่อจะได้เก็บเงินไว้ซื้อหมูแฮมและเนยแข็งกิน และซื้อรถยนต์ไว้ขี่ แกคงจะตอบว่าแกไม่เคยกินและไม่อยากกินหมูแฮมเนยแข็ง และไม่มีที่ขี่ซื้อรถยนต์ไปไหน จะไปเหนื่อยทำงานมากๆ เพื่อจะเอาเงินมาซื้อของที่แกไม่ต้องการทำไม แกต้องการอะไรบ้างสำหรับความสุขของแก แกก็หาได้ทุกอย่างจากการทำนาที่ทำอยู่เดี๋ยวนี้นี้ ถ้าตอบเช่นนั้นท่านคงจะรับรองว่าถูก แต่อาจทำให้ท่านนึกต่อไปว่า ก็ถ้าอย่างนั้นประเทศที่เป็นเมืองร้อนจะเกิดมุนพุนเขามีกำลังวังชาไปอย่างไรได้เล่า

ปัญหาที่พุกมานั้นเป็นเรื่องหยั่งน้ำลึก เมื่อพุกมาถึงเพียงนี้ยังเข้าเขตลึกลับนักเข้า เพราะเมืองเราหนาวน้อยวันนัก ข้าพเจ้าคิดว่าต้องการฤดูหนาว ฤดูร้อน ฤดูฝน ทั้ง 3 ฤดู ทั้งต้องการนักปราชญ์ที่เชี่ยวชาญจริงๆ ให้มาศึกษาความเป็นไปในท้องถิ่นนาน ๆ จึงจะเขียน สมุดเล่มโตที่ปัญหาได้

(ความนึกในฤดูหนาว หน้า 154-156.)

กลอนแล่นกกลอน

น.ม.ส. ทรงนิพนธ์และพิมพ์เรื่องนี้เมื่อ พ.ศ. 2473 ทรงกล่าวถึงว่าคนไทยมีนิสัย เป็นนักกลอนมาแต่โบราณกาล ลักษณะกลอนของไทยที่สำคัญอย่างหนึ่งคือมีสัมผัส เมื่อเรานำเอาแบบภาษาอื่นซึ่งไม่มีสัมผัสมา เราก็ต้องเติมสัมผัสเข้าไปด้วยเพราะเป็นของที่เราชอบ ต่อจากนั้นทรงกล่าวถึงฉันท 3 ชนิดที่ทรงจัดแบ่งมาจากฉันทอังกฤษ คือ สยามวิตันฉันท สยามวิเชียรฉันท และสยามมณีฉันท ทรงกล่าวถึงคำว่ากาพย์ ซึ่งหมายตรงกับคำว่า Poetry และคำว่าร้อยแก้วพร้อมทั้งประทานข้อคิดเห็นว่า กาพย์ที่ดีควรมีลักษณะอย่างไร ทรงชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างนักกลอนและกวี คุณสมบัติของกวีโดยทั่วไป และในตอนสุดท้าย ทรงกล่าวถึงนักกลอน 2 จำพวก คือ นักกลอนพวกที่เพ่งเล็งสัมผัสเป็นสำคัญ และพวกที่เพ่งเล็งเนื้อหาหรือใจความเป็นสำคัญ ดังที่ทรงอธิบายไว้ว่า

“นักกลอนที่เพ่งเอาสำเนียงเป็นใหญ่ นั้น มิใช่จะไม่นึกถึงใจความที่เดียวก็หาไม่ได้ อันที่จริงก็ย่อมจะเพียรให้ใจความแจ่มแจ้งเหมือนกัน แต่ถึงกระนั้นก็เห็นว่าความไพเราะ สำคัญกว่า มิฉะนั้นจะแต่งกลอนกันทำไม แต่งร้อยแก้วเสียดีกว่าหรือ ธรรมดาคนอ่านกลอนไม่ควรอ่านลวด ๆ หรือรีบอ่านเพื่อจะเอาใจความ ถ้าไม่มีเวลาจะอ่านช้า ๆ เพื่อได้กลิ่นรสไพเราะของกลอนก็ชอบที่จะอ่านร้อยแก้ว หากควรอ่านกลอนไม่ คนอ่านกลอนก็เพื่อดนตรี ที่มีในถ้อยคำ เหมือนดื่มสุราเมรัยดี ถักรับกลิ่นเฮือก ๆ เข้าไป ก็ได้แต่ความรื่นเริง หาได้ความเพลิดเพลินในรสแห่งของดีนั้น ๆ ไม่ เมื่ออ่านกลอนเพลินในรสไพเราะก็ต้องอ่านช้า ๆ ชอบตรงไหนก็ทวนอ่านอีก ตรงไหนไม่เข้าใจทันทีก็อ่านช้า ๆ ความไพเราะย่อมจะกันมิให้เบื่ออยู่แล้ว

นักกลอนจำพวกนี้ เพราะหมกมุ่นในเรื่องสัมผัส จึงมักต้องวางลำดับคำแปลกกับที่ใช้กันธรรมดา ทำให้ผู้อ่านไม่เข้าใจทันที หรือใช้ศัพท์ซึ่งมีคนรู้น้อย ทำให้คนอ่านโดยมาก

ไม่เข้าใจความที่ตรงนั้น การทำเช่นนั้น ถ้าพูดในทางที่ได้สำเนียงไพเราะ ก็สำเร็จตามหมาย แต่ถ้าวัดในทางที่ไม่เข้าใจความแจ่มแจ้งเข้าใจซึ่มซาบได้ทันที ก็อาจนับได้ว่ามีตำหนิ...

“นักกลอนอีกจำพวกหนึ่ง ซึ่งจำแนกตามอำเภอใจอิสระดั่งกล่าวมาข้างบนนี้ ก็คือนักกลอนผู้เพ่งเอาใจความเป็นใหญ่ นักกลอนจำพวกนี้จะว่าไม่นิยมความไพเราะก็ไม่ถูก เพราะจะต้องตอบปัญหาว่าความไพเราะคืออะไรเสียก่อน จึงจะพูดเช่นนั้นได้ คนสองคน อาจเห็นไพเราะคนละอย่าง เหมือนบางคนชอบฟังเดี่ยวระนาดเอก บางคนชอบซออู้ บางคนก็ชอบแปลกไปอีก เหตุฉะนั้นจำเพาะตรงนี้เมื่อพูดถึงความไพเราะของกลอน ก็ต้องหมายเอาความไพเราะชนิดที่นักกลอนผู้แต่งนั้นเองชอบ มิใช่ความไพเราะซึ่งถูกหูผู้อื่น

เมื่อเข้าใจกันจะนั้นแล้ว ก็ยังกล่าวได้ว่านักกลอนจำพวกที่กำลังพูดถึงอยู่นี้ เมื่อจะต้องเลือกระหว่างความไพเราะแห่งสำเนียงคำกับความแจ่มแจ้งแห่งใจความ ก็ยกความแจ่มแจ้งเป็นใหญ่”

(กลอนแล่นักกลอน หน้า 213 – 218.)

จากตัวอย่างที่ยกมานี้ คงทำให้เห็นว่ากลอนแล่นักกลอนของ น.ม.ส. เรื่องนี้เป็นประโยชน์อย่างมากสำหรับผู้ศึกษาเรื่องร้อยกรอง และการแต่งร้อยกรอง ไม่ว่าจะเป็นสมัยก่อนหรือสมัยนี้ก็ตาม

คำทำนาย

บทความเรื่องนี้ น.ม.ส. ทรงนิพนธ์และพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2474 ทรงนำเค้าเรื่องมาจากหนังสืออังกฤษซึ่งว่าด้วยการที่จะเป็นไปภายหน้าตามความคาดหมายของนักวิทยาศาสตร์ ทรงอธิบายคำว่า “ทาย” และ “ทำนาย” แล้วจึงกล่าวถึงคำทำนาย 4 ประเภทคือ ทำนายโดยอาศัยดาว ซึ่งได้แก่คำพยากรณ์ทางโหราศาสตร์ ทำนายโดยอาศัยความฝัน ทำนายโดยอาศัยลางต่างๆ และทำนายโดยอาศัยปัญญา ทรงอธิบายการทำนายทั้ง 4 ประเภทนี้อย่างละเอียด และทรงยกตัวอย่างคำทำนายทางวิทยาศาสตร์จากหนังสือของอาจารย์วิทยาศาสตร์ของมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ท่านหนึ่ง คือ เอ.บี.เอส. ฮอลเคน ซึ่งน่าสนใจหลายตัวอย่างด้วยกัน นอกจากนั้นยังทรงกล่าวถึง เอช.อี. เวลส์ นักประพันธ์นวนิยายวิทยาศาสตร์ไว้ด้วยว่า

“เมื่อพูดถึงคำทำนายสมัยใหม่ ผู้อ่านหนังสืออังกฤษ จะต้องนึกถึง เอช.อี.เวลส์ ซึ่งเคยเขียนคำทำนายไว้มาก แลให้เหตุชี้แจงคำทำนายเสมอๆ นักนิพนธ์ผู้นั้นมักทำนายน้อยไปเพราะระมัดระวัง แต่ถึงกระนั้นยังถูกหัวเราะเยาะว่าทำนายของที่เป็นไปไม่ได้ ที่ว่าทำนายน้อยไปนั้น มีเป็นต้นว่า ใน ค.ศ. 1902 นายเวลส์ได้ทำนายไว้ว่าภายในค.ศ. 1950 จะมีเครื่องบินชนิดหนักกว่าอากาศใช้เป็นเครื่องมือรบได้จริงจริงในคราวสงคราม อีกเพียง 12 ปี ตั้งแต่วันทำนาย เมื่อเกิดสงครามขึ้นจริงๆ เครื่องบินหนักกว่าอากาศก็ใช้ได้จริงๆ ดังที่ทราบกันอยู่แล้ว.....”

(คำทำนาย หน้า 236—237.)

ในตอนสุดท้ายของบทความเรื่องนี้ น.ม.ส. ทรงฝากข้อคิดไว้ให้ผู้อ่านอย่างน่าพิจารณาถึงว่า

“คนเราไม่ว่าเด็กว่าผู้ใหญ่ มีเป็นอันมากที่ ดูเพียงวา กล้าเพียงศอก จะไปไหนหรือทำอะไรก็ไม่สำเร็จ เพราะสิ่งที่เห็นได้ในวาทะเวลานั้นน้อยนัก แลสิ่งที่จะทำได้ภายในศอกเดียวกันเช่นกัน ถ้าเราช่วยกันดูให้ไกลออกไป ช่วยกันทดลองหาความรู้ความชำนาญในวงกว้างออกไป ระวังคตที่ไม่ทำอะไรเพราะกลัวจะผิดเสียบ้างโดยเยี่ยงนักวิทยาศาสตร์ ซึ่งทดลองรำไป ฉะนั้นจะคืนักหนา การที่นำเอาคำทำนายมาเขียนไว้นี้ เมื่อเริ่มเขียนก็ไม่ได้นึกอะไรยิ่งกว่าจะนำเอาข้อความแปลกๆ มาเขียนเล่นสนุกๆ แต่มาในตอนที่จะจบนี้เกิดความคิดขึ้นว่า การทำนายย่อมนำใจคนให้นึกถึงภายหน้า นัยหนึ่งว่าดูไปไกลกว่าปัจจุบันนี้ ถ้าหนังสือนี้ชักใจผู้อ่านบางคนให้ ดูเกินวา กล้าเกินศอก ผู้แต่งคงจะได้บุญเพิ่มขึ้นกว่าที่อาจได้ เพราะออกสำห้เขียนหนังสือนี้”

(คำทำนาย หน้า 256.)

การค้าทางทะเลในเวลาสงคราม

เรื่องนี้ไม่ปรากฏปีพ.ศ.ที่ทรงนิพนธ์และพิมพ์ น.ม.ส. ทรงบรรยายถึงการค้าทางทะเลในเวลาสงครามว่ามีส่วนช่วยทำให้ประเทศคู่สงครามแพ้หรือชนะได้มาก การค้าขายทางทะเลของชาติที่ทำสงครามนั้น มีอันตรายมากและน้อยตามส่วนของความเป็นใหญ่ในทะเลของกองทัพแห่งชาติ ซึ่งเป็นเจ้าของการค้านั้น ชาติใดสามารถแย่งความเป็นใหญ่ในทะเล และรักษาความเป็นใหญ่นั้นไว้ได้อย่างเข้มแข็ง ชาตินั้นย่อมทำความเสียหายยับเยิน

ให้แก่การค้าทางทะเลของชาติที่เป็นศัตรูได้ การค้าขายในทะเลของชาติที่ท่าสงครามจะทรง
อยู่ได้ก็เพราะมีกองทัพเรือที่มีกำลังมากกว่าข้าศึก มีอำนาจในทะเล ถ้าไม่เช่นนั้น การค้าขาย
ในทะเลของชาตินั้นก็สลายไปในไม่ช้า¹

ข่าวคอนตันรัชกาลที่ 3 ตามรายงานราชการอังกฤษ

น.ม.ส. ทรงแปลและจัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2475 เรื่องนี้ประกอบด้วยจดหมาย 3 ฉบับ
ฉบับแรกเป็นของ เย.ครอเฟ็ด ผู้รักษาราชการสิงคโปร์มีไปถึง เย.อาร์.คัปเปซ ผู้แทน
เลขาธิการของรัฐบาล ณ เกาะปรินซ์ออฟเวลส์ ส่วนจดหมายฉบับที่สองและที่สาม เป็นของ
มิสเตอร์กิลลิชกับเจ้าพระยาพระคลัง ซึ่งเขียนไปถึง เย.ครอเฟ็ด จดหมายฉบับที่สองและ
สามเป็นจดหมายที่นายเย.ครอเฟ็ด แนบไปพร้อมกับจดหมายที่ตนเขียนไปถึง เย.อาร์.คัปเปซ
เนื้อหาในจดหมายทั้งสามฉบับแสดงให้เห็นถึงเหตุการณ์ภายในประเทศคอนตันรัชกาล
ที่ 3 และแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยและประเทศอังกฤษในขณะนั้น²

ตลาดเงินตรา

น.ม.ส. ทรงนิพนธ์เรื่องนี้เมื่อ พ.ศ. 2455 และทรงจัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2459
เป็นหนังสือขนาด 140 หน้า ซึ่งไม่ค่อยจะมีผู้รู้จักและได้อ่านเท่าไรนัก อาจจะเป็นเพราะเหตุ
ว่า เนื้อเรื่องยากหรือเหตุใดไม่ปรากฏ ตลาดเงินตราเป็นหนังสือตำราเศรษฐศาสตร์เล่มหนึ่ง
ทำนองไว้ในขณะที่ทรงรับราชการอยู่ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ฉะนั้นตลาดเงินตรา
จึงมีสาระสำคัญหนักไปในเรื่องการเงิน ได้แก่เรื่องเงินสด การแลกเปลี่ยนเงินตราต่างประเทศ
ฎีกาปฏิวรรต งบดุลย์ของคลัง และวิธีจัดการเงินตราในกรุงสยาม น.ม.ส. ทรงกล่าวถึงหนังสือ
เล่มนี้ไว้ในคำนำตอนหนึ่งว่า

“หนังสือนี้ได้เขียนไว้ 4 ปีเศษมาแล้ว เมื่อเร็วๆ นี้ไปเปิดพบซ่อนอยู่ในตู้ หยิบมา
อ่านดูแลแก้ไขเล็กน้อยแล้วเห็นว่า ถ้าจะพิมพ์ขึ้นก็จะเป็นประโยชน์บ้าง ในเวลาที่อ่านนั้น
รู้สึกว่างบางตอนเข้าใจยากอยู่สักหน่อย แต่แรกคิดว่าจะเขียนเสียใหม่ให้แจ่มแจ้งกว่านี้ แต่มา
คิดดูเห็นว่าจะเขียนให้เข้าใจง่ายจริงๆ นั้นยาก เพราะวิธีของตลาดเงินตราซับซ้อนมาก จะ

1 สุวรรณา เกรียงไกรเพชร (บรรณาธิการ). น.ม.ส. หน้า 81.

2 เรื่องเดียวกัน. หน้า 82.

อธิบายให้แจ่มแจ้งได้ในสมมุขานาคันเห็นจะยากหนักหนา จำต้องขอให้ผู้ที่อยากอ่านติดต่อกันแต่ต้นจนปลายตามลำดับอย่างพิถีพิถะระหัดสักหน่อยจึงจะพอเข้าใจได้ หนึ่ง ถ้าใครเพียรเขียนรูปพระปรากฏวัตรคุณในกระต่ายเล็กเท่าหน้าสมุคัน ก็คงไม่มีลวดลายของพระปรากฏละเอียดได้ฉันทใด ถ้าจะเขียนเรื่องตลาดเงินตราให้ละเอียดในสมมุคเล่มเล็กเท่านี้ ก็ไม่ได้ฉันทเดียวกัน”

(ตลาดเงินตรา หน้า 3-4.)

พระนิพนธ์บางเรื่องเกี่ยวกับการสหกรณ์

เรื่องนี้เป็นบทความสั้น ๆ หลายเรื่องเกี่ยวกับการสหกรณ์โดยทั่วไป น.ม.ส. ทรงไว้หลังจากที่เสด็จไปชุกงานสหกรณ์ที่ประเทศพม่าและประเทศอินเดียเมื่อปี พ.ศ. 2465 โดยลงพิมพ์ในหนังสือประมวลวันหน้า 5 เช่นเรื่อง “สหกรณ์ในพม่า”¹ เป็นต้น นอกจากนั้นยังทรงเขียนถึงหลัก วิธีการและความมุ่งหมายในการจัดตั้งสหกรณ์ และยังทรงแสดงข้อคิดเห็นของพระองค์เกี่ยวกับการสหกรณ์ด้วย เช่นทรงยืนยันว่าสหกรณ์ที่จัดขึ้นในประเทศไทยนี้ไม่มีข้อผิดพลาด แม้แต่เสนาบดีเจ้ากระทรวงของพม่ายังกล่าวในที่ประชุมรัฐสภาของเขาวา “ประเทศเพื่อนบ้านคือสยามซึ่งคนบางคนกล่าวว่าเป็นประเทศล้าหลัง ได้จัดสหกรณ์ออกหน้าพม่าไปไกลมาก”²

หนังสือพระนิพนธ์บางเรื่องเกี่ยวกับการสหกรณ์ของ น.ม.ส. เล่มนี้ นับว่าเป็นหนังสือมีประโยชน์ในค้ำให้ความรู้และส่งเสริมงานสหกรณ์ของประเทศไทยเป็นอันมาก

สงครามรัสเซียกับญี่ปุ่น

น.ม.ส. ทรงนิพนธ์เรื่องสงครามรัสเซียกับญี่ปุ่นลงในหนังสือลัทธิวิทยา ซึ่งเป็นเวลาที่กำลังเกิดสงครามอยู่ ปรากฏว่ามีผู้สนใจติดตามอ่านเป็นจำนวนมาก เมื่อหนังสือลัทธิวิทยาจำเป็นต้องหยุดไปก็พากันเสียดายเรื่องนี้ จึงมีผู้ขอให้ทรงเขียนต่อให้ตลอด แล้วพิมพ์เป็นเล่มตั้งแต่ต้นจนจบ เรื่องสงครามรัสเซียกับญี่ปุ่นมีขนาดหนา 2 เล่ม คือมีเล่ม 1 และเล่ม 2 จัดพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2447³

¹ กุ *ผสมผสาน*. ชุดที่ 1 เรื่องที่ 45

² กุเรื่องเดียวกัน. หน้า 352.

³ พระประวัติและพระนิพนธ์ของพระราชาวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระราชาวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ วันที่ 22 มีนาคม พ.ศ. 2491) หน้า 69.

ด้วยเหตุที่ น.ม.ส. ทรงเขียนหนังสือเรื่องนี้ จึงทำให้ทรงทราบความเป็นไปของ ประเทศญี่ปุ่นโดยละเอียด “เรื่องไหนซึ่งครั้งหนึ่งเคยเข้าอยู่ในข่ายความสนพระทัยของท่านแล้ว เรื่องนั้นท่านจะมีรู้จักลึ้ม และจะมีรู้จักทอดทิ้งที่จะแสวงหาความรู้เพิ่มเติมอยู่มิรู้จัก ครั้น สงครามญี่ปุ่นเกิดขึ้นครั้งนั้น ท่านจึงกล้าทำนายใน “หน้า 5 ประมวลวณวัน” ว่า ผลที่สุดญี่ปุ่น จะเป็นฝ่ายแพ้สงคราม ทั้งที่ญี่ปุ่นกำลังได้ประเทศใหญ่น้อยมาไว้ในครอบครอง ทำให้ เพื่อนบ้านใกล้เคียงเชื่อนิทินในชัยชนะของญี่ปุ่น จนกระทั่งผู้ทำนายด้วยหลักวิชาที่ปราศจาก อคติเกือบจะโดนเข้าบ้าง แต่ผลที่สุด คำทำนายนั้นก็ไม่มีผิด”¹

แปลพระธรรมเทศนาเป็นอังกฤษ

หนังสือเล่มนี้เป็นคำแปลพระธรรมเทศนาเป็นภาษาอังกฤษซึ่ง น.ม.ส. ทรงแปล ขึ้นตามรับสั่งของเสนาบดีกระทรวงพระคลัง ฯ เพื่อแจกในงานบำเพ็ญพระราชกุศลไว้อาลัยแก่ ผู้เสียชีวิตในสงครามโลกครั้งที่ 1 ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อปี พ.ศ. 2461 ดังปรากฏข้อความ เกี่ยวกับเรื่องนี้ในหนังสือพระประวัติและพระนิพนธ์ของ น.ม.ส. ซึ่งพิมพ์ในงานพระราชทาน เพลิงพระศพของพระองค์ท่านว่า

“เมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน พ.ศ. 2461 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงแสดงพระธรรมเทศนา ทรงปรารภความเสียชีวิตของหม่อมเจ้าอรุณพันธ์ แลหม่อมราชวงศ์ประพุกฤทธิ์ เกษมศรี ในคราวเรืออับปางเมื่อสงครามโลกครั้งที่ 1 ท่านทั้ง 2 นั้นสำเร็จการศึกษาในประเทศอังกฤษแล้ว กระทรวงพระคลังก็เรียกกลับให้มารับราชการ ระหว่างเดินทาง เรือโดยสารถูกลูกกระเบิดของศัตรูจมลง

งานบำเพ็ญพระราชกุศลไว้อาลัยแก่ผู้เสียชีวิตในสงครามครั้งนั้น จัดให้มีขึ้นที่วัด บวรนิเวศวิหาร มีข้าราชการสถานทูตแลชาวต่างประเทศผู้เป็นสัมพันธมิตรในสงครามไป ร่วมงานกันมาก เสนาบดีกระทรวงพระคลัง ฯ ทรงเห็นสมควรให้แปลพระธรรมเทศนาขึ้น เป็นภาษาอังกฤษ เย็บเป็นเล่มรวมกันทั้ง 2 ภาษา สำหรับแจกเป็นมิตรพลีแก่ผู้ไปสดับ พระธรรมเทศนาในงานนั้น รับสั่งมอบให้กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์เป็นผู้แปล ท่านผู้แปลทรง เล่าว่า ตั้งแต่แปลหนังสือมา ไม่เคยแปลอะไรยากเท่าแปลพระธรรมเทศนานั้นเลย กว่า จะ สำเร็จได้ต้องเฝ้าทูลถามสมเด็จพระมหาสมณเจ้าอยู่หลายครั้ง จนกว่าการแปลจะถูกต้องตาม

¹ เรื่องเดียวกัน. หน้า 69.

ความหมายในพระธรรมเทศนา แลถูกต้องตามสำนวนในภาษาอังกฤษ แต่ผลที่สุดผู้ทรงแสดงพระธรรมเทศนา แลผู้แปลก็ทรงรับความพอพระทัยด้วยกันทั้ง 2 ฝ่าย รวมทั้งผู้รับแจกหนังสือพระธรรมเทศนานั้นด้วย”¹

สรุปพระนิพนธ์ประเภทร้อยแก้ว

พระนิพนธ์ประเภทร้อยแก้วของ น.ม.ส. มีเป็นจำนวนมากดังที่ยกมากล่าวแล้ว แม้กระนั้นก็ยังมียกจำนวนไม่น้อยที่สูญหายไปเนื่องจากภัยของสงคราม และอีกจำนวนหนึ่งที่ตีพิมพ์กระจายอยู่หนังสือพิมพ์ต่างๆ อย่างไรก็ตาม เท่าที่ปรากฏอยู่นี้ก็พอจะเป็นเครื่องยืนยันได้ว่า พระองค์ท่านมีพระปรีชาสามารถในเชิงนิพนธ์วรรณกรรมร้อยแก้วเพียงไร บทพระนิพนธ์ร้อยแก้วของ น.ม.ส. มีทั้งประเภทบันเทิงคดี และประเภทสารคดี ซึ่งพอสรุปได้ดังต่อไปนี้

ประเภทบันเทิงคดี มีพระนิพนธ์ที่ควรนับว่าเป็นนวนิยาย 1 เรื่องคือ จดหมายจากวางหั่ว และเรื่องสั้นอีกหลายเรื่องเช่นเรื่องต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ใน นิทานและประมวลนิทานของ น.ม.ส. มีเรื่องเล่าชื่อคือ นิทานเวตาล และมีนิยายอิงพงศาวดารอยู่หลายเรื่องคือ นางพญาสองไทเฮา ซึ่งอิงพงศาวดารจีน ยุคกลางในยุโรปและสืบราชสมบัติ ซึ่งอิงพงศาวดารฝรั่ง เรื่องเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ให้ความบันเทิงแก่ผู้อ่านเป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่ทรงแปล แปลง หรือแต่งขึ้นใหม่ก็ตาม

ประเภทสารคดี พระนิพนธ์ประเภทนี้มีอยู่มากมาย แบ่งออกเป็นประเภทย่อยๆ ได้อีกหลายประเภท เช่น ประเภทหนังสืออ่านประกอบที่ส่งเสริมความรู้ เช่น กลอนแด่นักกลอน การค้าทางทะเลในเวลาสงคราม ตลาดเงินตรา พระนิพนธ์บางเรื่องเกี่ยวกับการสหกรณ์ และสงครามรัสเซียกับญี่ปุ่น เป็นต้น ประเภทบันทึก ได้แก่เรื่องของนักเรียนเมืองอังกฤษ ประเภทบทวิจารณ์ ได้แก่บทความเรื่องต่างๆ ที่รวมอยู่ใน ผสมผสานชุดที่ 1, 2, 3, 4, 5 และบทความเรื่อง ความนึกในฤดูหนาว คำทำนาย ซึ่งแยกพิมพ์ต่างหาก และประเภทบทปาฐกถา ซึ่งรวมอยู่ใน ปาฐกถาเล่ม 1, 2 รวมทั้งเรื่อง เครื่องฝึกเยนเตลแมนไดออกซฟอดแลเคมบริช บทพระนิพนธ์ประเภทสารคดีเหล่านี้ นอกจากจะให้ประโยชน์แก่ผู้อ่านทางด้านความรู้แล้วยังให้ประโยชน์ในด้านความบันเทิงไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากันเท่าไรด้วย

¹ เรื่องเดียวกัน. หน้า 73-74.